

שמים על הארץ

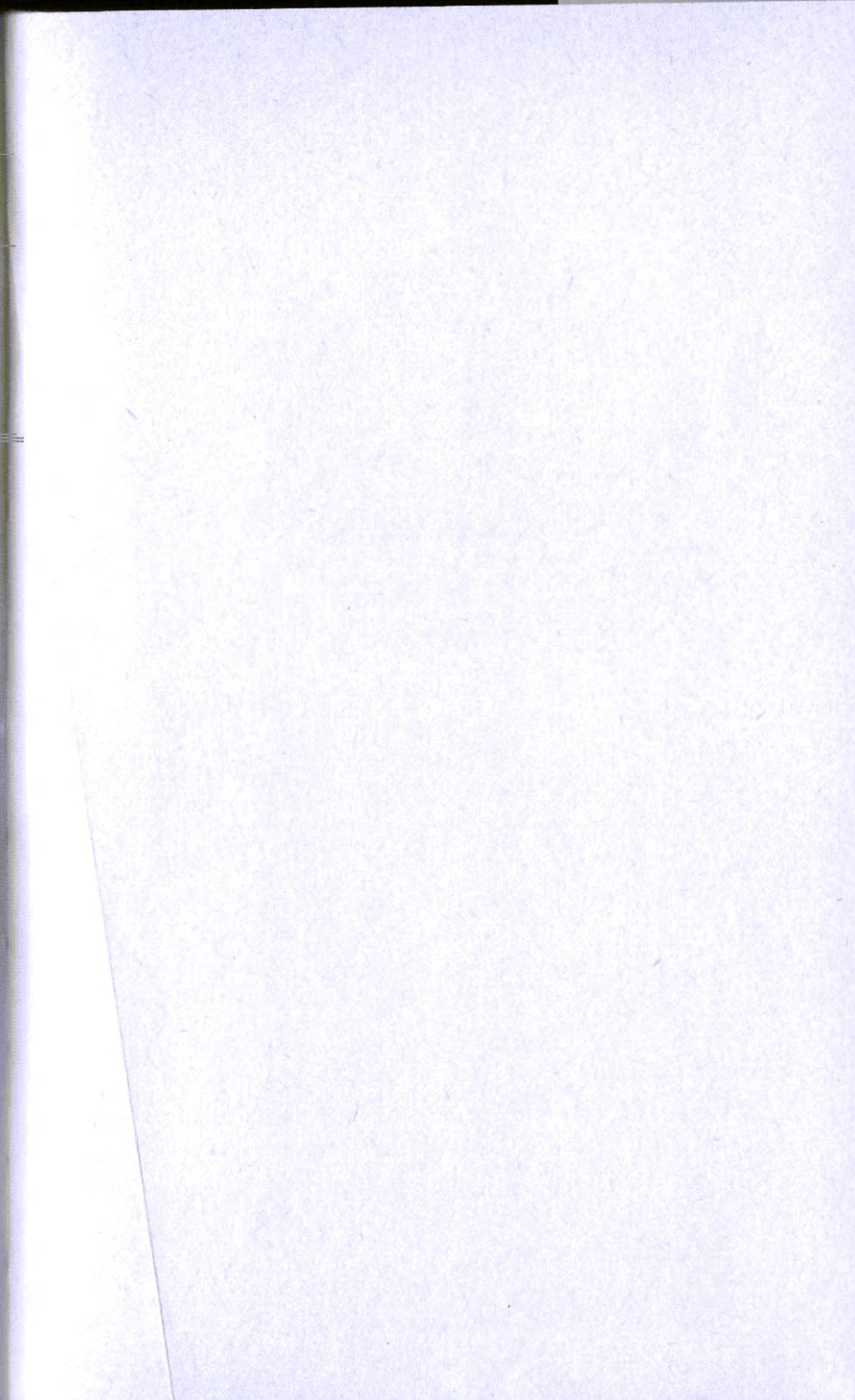
על החיים הפנימיים של
היהודי במזרח אירופה

מאת
אברהם יהושע השל

תוכן

- ראשית דבר 9
- האנחה 15
- בכל לבבך 19
- שני הזרמים 23
- למען העם 35
- הרחבת הדעת 39
- פלפול 44
- המעשה המתנגן 52
- חסידי אשכנז 56
- מקובלים 59
- חסידים 64
- לאהוב את הרשע 70
- ל"ו צדיקים 73
- נצור לשוני מרע 78
- הסיפור שלא סופר 82

ראשית דבר

יפור חייהם של היהודים במזרח־
אירופה שבא לקיצו בימינו, הוא אשר
ביקשתי להעלות במסה זו. לא על
הספרים שחיברו אספר בזה, אף לא

על שכיות האמנות שיצרו או על המוסדות שיסדו, אלא על
חיי יום יום שלהם, על הליכותיהם ומנהגיהם, על יחסם
לדברים הפשוטים שבחיים ועל מערכת הערכים שכיוונה
את אורחותיהם ומאוויהם.

זהו סיפורה של תקופה שלימה בחיי בית ישראל. תוך נסיון
לשרטט קווי אופיה של אומה כפי שהוא משתקף בדרך
חיים הנמשכת על־פני דורות בדביקות נאמנה, בכוונות
תחילה ובסגולות ייחודיות ומתמידות. תופעות שנראו זה־
מקרוב כרבות חשיבות, נסקרות כאן מתוך פרספקטיבה

היסטורית רחבה אך-יורק לפי הפרופורציה הנאותה להם לגבי התמונה הכוללת של התקופה האשכנזית בחיי עם ישראל הנמשכת למעלה משמונה מאות שנה.

לא לקחתי עלי להסביר, אלא לראות, להבחין ולתאר. חקר הגורמים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים ששררו במשך התקופה והשפעתם על רוח העם, לא היה בתחום המסה הזאת. כמו-כן לא היתה כוונתי לעמוד על מיגוון ההישגים של התקופה, כמו למשל, על חלקה במדע ובספרות, באמנות ובתיאולוגיה, על ראשית חכמת ישראל עצמה בה, על תחיית השפה העברית ופריחת הספרות החדשה בעברית וביידיש, על הציונות, הסוציאליזם היהודי, אף לא על ייסוד המרכזים החדשים ליהדות, יישוב ובנין ארץ-ישראל, והנסיונות השונים לחדש את החיים היהודיים ולסגלם לתנאים המשתנים.

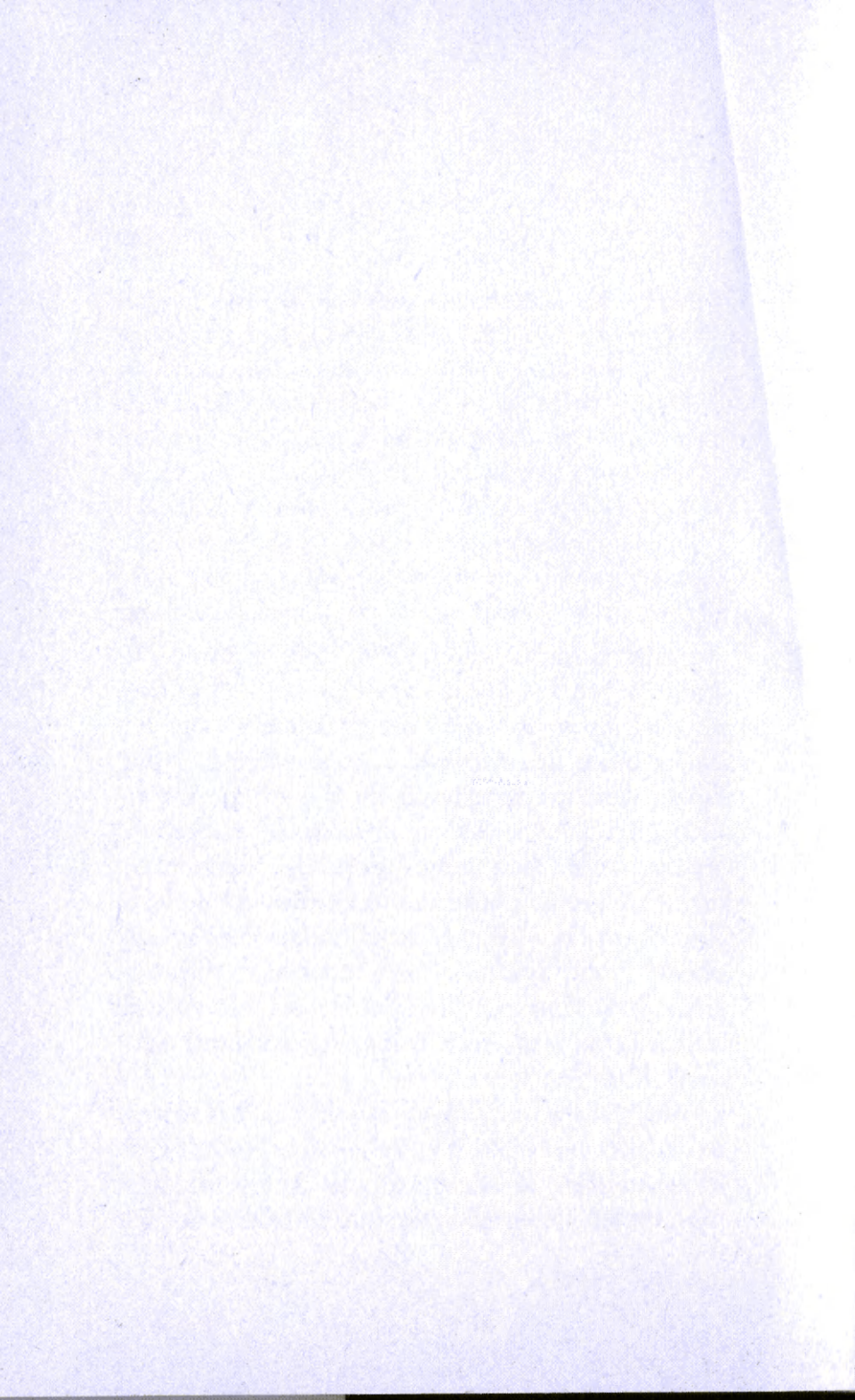
וכי כיצד אומדין את ערכה ההיסטורי של תקופה ? איזוהי המידה שתרבות נמדדת בה ? בנוהג שבעולם המודרני, משבאת להעריך תקופה בהיסטוריה אתה מעריך אותה לפי ההתקדמות התרבותית, לפי טיב הספרים שראו בה אור ומניין האוניברסיטאות שקמו בה, לפי הישגים שבאמנות וחידושים שבמדע אשר אותה תקופה נצטיינה בהם.

אנו היהודים, האומה הראשונה שהתחילה לא רק לרשום את סדר הדורות אלא גם להעריכם ולהוציא עליהם משפט, משאנו באים להעריך ערכן של תקופות הרי אנו מודדים אותן בקנה-מידה אחר. הערכתנו נעשית לפי מידת ההזדככות שפקדה בה את חיי העם, לפי מידת הסובסטנציה הרוחנית שנטבעה בחיי יום שלו, כלומר לפי שיעור המטאפיסיקה הספוגה בגשמיותו. תרבות לדידינו — פירושה סגנון חייה של

אומה ובבואנו למוד תרבותה של אומה אנו בודקים עד היכן אותה אומה, ולא רק יחידים שבה, חיה לפי נוסח של תורת נצח עד היכן היא מתעצמת להגיע לשלימות רוחנית ; כמה פנימיות, רחמנות, צדק וקדושה ספוגים בחיי יום יום של אותה אומה.

סגנון **חייה** של אומה חשיבותו גדולה מסגנון **אמנות** שלה. לא הביטוי עיקר אלא עצם הקיום עיקר, היינו מקור הביטוי. המפתח למקור היצירה טמון ברצון להדבק ברוחניות, להתקרב לאצילות ולאו דווקא בכשרון הביטוי. ברכת היצירה נטועה במציאות של תחושת דביקות באינסופי ולא בתשוקה לומר משהו. הבא לאמוד כהלכה את ערכה של תקופת מזרח אירופה בדברי ימי ישראל, אל לו לעמוד רק על התרומה שתרמה אותה תקופה לספרות, למדע ולאמנות, אלא על תחושת החיים שבה ועל סגנון חייה. אם כה נעשה נמצא שבתקופה ההיא הגיע עמנו למדרגה הגבוהה ביותר של פנימיות. מבחינה זו רשאים אנו להכריז ולומר, כי זה היה תור הזהב בהיסטוריה היהודית, בהיסטוריה של הנשמה היהודית.

מאזן אל טאל

האנחה

וב בני-אדם מתפעלים מכוח המשיכה
של היש ומעריכים התרחשויות לפי
תוצאותיהן הנראות לעין. אנו מחשי-
בים דברים המוצגים לעינינו במלכות

המקום. ברם, לאמיתו של דבר, אנו פוגשים את מה שהוא
באמת יקר ללבנו במלכות הזמן ולא-דווקא במרחב המקום.
מצבות של ארד אין בהן חיות אלא בזכות הזכרונות של אלה
המסתכלים בתבניתם, לא כן מצבים של הנשמה, הללו חיים
וקיימים גם לאחר שנדחו לירכתי התודעה. רגשות ומחשבות
הם בלבד שלנו הם, בעוד שחפצים השייכים לנו כביכול,
זרים הם לנו ולרוב מתכחשים לעצמיותנו. מה **שאהיה** חשוב

יותר ממה **סיהיה** לי. עם שאנו מתעסקים בחפצים, הרי אנו חיים במעשים.

עובדי אלילים מפארים **חפצים** קדושים, הנביאים משבחים **מעשים** קדושים. מה הוא כלי-החפץ המקודש ביותר שהיה מעולם עלי-אדמות, לא שני לוחות האבן שקיבל משה מסיני? "הלוחות מעשה אלוהים, והמכתב כתב אלוהים, חרות על הלוחות" (שמות לב, טז). אך ברדת משה מן ההר — ובידו שני לוחות אבנים אשר זה עתה קיבלם מידי הגבורה — וירא את העם מכרכר מסביב לעגל וישלך את הלוחות וישברם לעיניהם.

האבן נשברה — אבל הדיברות שהיו עליה חיים וקיימים. אף הלוחות השניים אשר פסל משה אינם עוד, אבל הדיברות אשר כתב עליהם לא מתו ועדיין הם מתדפקים על פתחינו, מתחננים להיחרת "על לוח לבנו". בעוד שאחרים הנציחו את מעשיהם הטובים, את התלהבותם ואמונתם בשירה נאדרה של ארכיטקטורה, לא היו לאבותינו לא כשרוך-המעשה ואף לא החומרים הנחוצים ליצור מבנים כיוצא בהם. שלמה המלך צריך היה להביא לירושלים אומנים מצור שיעזרו בבנין בית ה', אבל יהודים אשר ידעו להניח נדבכים בנשמה, לטפח קדושה העשויה ממעשים פשוטים של תורה ותפילה, של גמילות חסדים ושל יראה ואהבה, הם ידעו איך לעצב ולהקים פירמידה שאין כל בריה יכולה לראותה במלוא קומתה אלא ה' לבדו.

היהודים במזרח אירופה יותר משהם חיו בגבולות המקום, חיו בממלכת הזמן. דומה כאילו נשמתם היתה תמיד בדרך, כאילו סוד לבבם לא היתה לו זיקה כלל לקניינים עומדים. לעתים רחוקות עולה בידי אמן לתפוש את דמות רוחם בצבע

וקו. ניגון הוא, מנגינה מתמשכת בחיפוש אחרי יעדה הבלתי־מושג; סיפור הוא, בו צופנת הנשמה הפתעה למוח; ברק של עננת־מחשבה הוא המרפרף במצח, העויה קלה בשולי הפנים המעבירה מצבים מסויימים כמות־שהם לפני עיני האלוהים. אלה, יותר מאשר כל תיאור של קבע, מעידים על מהות הווייתם.

היהודי המזרח אירופאי טיפוס מיוחד במינו היה. הליכותיו וטוב־טעמו לא עלו בקנה אחד עם כללי היופי הקלאסי, אך למרות זאת היה מחונן בחן מלא כיסופים; תוי פניו, הפיסיוגונומיה שלו, לא היתה כדף בספר הפתוח — תמונה סטאטית של שורות אחידות עם חלוקה פרופורציונאלית תואמת לטכסט ולשוליים — אלא כספר שדפיו מתעלעלים ללא הפוגה.

החן בקע מתוך העושר הפנימי של הווייתם, מתוך קטביות של שכל ורגש, של שמחה וצער, מתוך המזיגה של אינטלקטואליזם ומסתורין — המפליאה לעתים את המשקיף האנאליטי. הרוח שפיעמה בהם לא היתה כזוהר המיושב של פנינה מבהיקה ברוך מתוך אור־רוח ושלווה, אלא מבזיקה היתה כברק־אור מרטיט, כנצנוץ של יהלומים מלוטשים.

צהלה וחוסר דאגות, מרגוע והתפרקות, כל אלה היו בבחינת חכמה שרק מעטים מהם ידעוה. לילד שיננו כי החיים הם רציניים מדי משהיו נתונים לבזבז במשחק בעלמא. כשראה שמחה, לא היתה זו אלא שמחה של כובד־ראש, מעולם לא באה זו לעולם אלא כבת־לוויה לאירוע שיש עמו שמחה, תמיד היתה מעין מסקנה הגיונית מתבקשת ולא מאליה באה.

רבים מהם לא נתנו כלל אימון במילים, את מחשבותיהם העמוקות ביותר בטאו באנחה. הצער היה להם למשנה נשמה ושפת לבם הכילה הברה אחת בלבד: "אוי!" כאשר עבר הלב על גדותיו עבר המבע אל עיניהם הדמומות. על הלך-רוחם תעיד העובדה שדור אחרי דור חשו כמה ממורי-הדור צורך להורות כי השמחה אינה חטא, אלא להיפך, החטא בא מהעדר שמחה.

היה יגון מאופק בהתלהבותם, תוגה עמוקה בששונם. הניגונים האוטנטיים שלהם מתנגנים בדרך-כלל בסולם מינורי. המנגינות שהנעימו הכליזמר בחתונות, בשעת כיסוי ההינומא, היה בהן כדי לקרוע נשמתה של הכלה. הבדחן, שתפקידו לשמח חתן-וכלה, היה מתאר בקול-בוכים את כל הייסורים והתלאות שהחיים צופנים בחובם לכל אדם. מתחת לחופה היו הכלה ועמה האמא והסבתא שלה שעמדו על ידה, נותנות קולן בבכי תמרורים ומתייפחות. אפילו גבר היה פורץ בדמעות כשבשורה טובה הגיעה לאזניו, בכי ושירות הלכו שלובים יחדיו. כשם שידעו לבכות בכל עת, כך ידעו גם לפצוח בשיר תמיד: מזמר היה הבחור בשעה שהיה מתנועע על הגמרא שלו, מזמר היה החייט בתפרו זוג מכנסיים או הסנדלר בשעת תיקון מנעלים קרועות ומזמר היה אף "המגיד" בעת ישא מדברותיו בתוכחות מוסר.

”בכל לבבר”

ס לא השלו נפשם לחשוב שאת הטוב
ניתן להשיג בהיסח-הדעת ושלא ניתנו
השעות אלא כדי לחיות בהן ובכך
להגיע, כביכול, לתכלית החיים. אדם

צריך תמיד לכוון לבו אל התכלית. כל מה שאינו מכוון, כל
מה שנעשה כמצוות אנשים מלומדה — הוא ברכה לבטלה.

הם בזו לגס ולמגושם והשתדלו להאציל הוד-שבתפארת על
כל מעשיהם. לא שבתות וימים טובים בלבד אלא כל הנעשה
בששת ימי המעשה — צורה יש לו. שום דבר אינו נעשה
כלאחר-יד, שום דבר אינו מסור בידי המקרה.

איזה מאכלות אוכלים ביום מסויים ואיזה מאכלות אין

אוכלים בו ; כיצד נועלים וחולצים את המנעלים, כיצד זוקפים את הראש וכיצד כופפים אותו בשעת הליכה ברחוב — הכל קבוע ועומד לפי נוסח מסויים. כל פרק של פיוט, כל תפילה וכל פזמון, ניגון מיוחד נתייחד להם. כל פרט ופרט — פרצוף פנים נתרקם לו. חותם אינדוידואלי טבוע על הכל ואפילו נוף הארץ לבש לבוש יהודי. בחודש אלול כשהימים הנוראים ממשמשים ובאים, רועדים הדגים במים, בל"ג בעומר, יום־פגרא לתלמידי־חכמים, וגם האילנות בשדה שמחים וצוהלים ; יום טוב בא — אפילו סוסים וכלבים, להבדיל, מרגישים בו, רינת הזמיר נשמעת בארץ ולהקת משוררים מלווה רינתו. "בראש אילן עורב אחד מתנענע על ענף רך באויר העולם ונראה מרחוק כאילו הוא מתפלל עטוף טלית קטן של לבן ותכלת יחד, משתחווה ונופל אפיים בכפיפת ראש, רוקד תחתיו רקידה קלה, מקרקר אחת ושתיים בשפה רפה ומשחקת" (מנדלי מו"ס, ב"ספר הקבצנים").

אך עם זאת היתה בהם מידה מספקת של חיוניות כדי לשנות מזמן לזמן את הנוסח המקובל. מנהגים חדשים הלכו ונוספו, בעוד שמנהגים ישנים נתעשרו בנואנסים חדשים. צורות וטכסים נמסרו ללא שינוי מדור לדור — אבל המשמעות שהיתה קשורה בהם לא עברה ללא תמורה. מעין־נצחים לא פסק מעולם מלהרוות ולרענן את נאות הקדומים.

הורו להם כיצד לראות אופקים רחוקים גם במה שהוא קרוב מאוד, מתוך ידיעה כי החולף אינו אלא אספקלריה של הקיים ועומד. שולחנו של אדם בביתו העלוב דומה למזבח ומעשה אחד יש בו כדי להכריע את הכף בגורלו של העולם כולו. חסידותם נצטיינה במתן בסתר, בשקידה שאין בה

יומרות, חרישית, ללא קול־קולות, ללא הגדשת הסאה, ללא סיגופים ועינויים. המטרה היתה העלאת החולין, האצלת יופי של מעלה על דברים שמעלמא־הדין. אדם המקפיד על קיום המצוות כהלכתן ונוהג בכל מעשיו כדין נחשב יהודי טוב. אולם מי שנוהג "לפנים משורת הדין" מתקרב למדריגה עליונה.

צדקות אין פירושה עשיית מעשים מסויימים, כגון רבוי תפילה או דקדוק בטכסים דתיים — אלא קביעת יחס הפרוש על פני כל המעשים, צמוד לכל פעולה, מלווה ומעצב את כל פני החיים. צדיקות לא היתה בחינת הפלגה לרוחניות מופשטת; חותמה היה אהבת־חסד. צדיק היה זה אשר לא ידע כי אפשר לא לאהוב, לא להיות רגיש וקשוב למצוקת הזולת.

רבי ישראל סאלנטר, הוגה מפורסם ומחוללה של תנועת "המוסר" נפטר בארץ נכריה, רחוק ממעריציו ותלמידיו הרבים, ובשעת מיתתו לא היה אצלו אדם פשוט אחד שטיפל בו בימי חליו. ביקשו תלמידיו של רבי ישראל לדעת מה צוואה רוחנית הותיר להם רבם בשעות האחרונות לחייו וכשבאו לשאול את האיש שהיה עמו באותן שעות, סיפר להם הלה כי "בליל הסתלקותו היה אותו צדיק מדבר על לבי להפיס דעתי ולהפיג פחדי, שלא אתיירא כלל ללון בבית שיש בו אדם מת, כי באמת אין מה להתיירא".

לאנשים אלו היתה היהדות דבר שהוא למעלה מסכום אמונות ומעשים, למעלה ממה שגובש במצוות וחוקים. יהדות שלהם לא היתה בפירות בלבד, אלא בשרף הנוטף בין רקמות האילן; בוקעת מתוך דממת הנבכים שבאדמה אל העלים ומתגלית בפירות. היהדות היתה לא אמת בלבד, אלא גם

חיות, חדוה, לרבים מהם חדות החיים היחידה. השגב האינטלקטואלי של "שמע ישראל" בתרגום ללשון־הלב שלהם משמעותו היתה: "אשרי שאני יהודי"! יהודי מזרח אירופה היו אומה בעלת רצון משותף, וגורל משותף. זו לא היתה חברה סתם בעלת צורה אחידה, מין שבט עשוי מעשה מקשה, אלא ציבור משופע בצורות, בגוונים ובניגודים. מבחינה רוחנית ופסיכית היו היהודים בגדר מדינה שמחוזותיה מרובים: ליטאים, בסרבים, יהודי רייסן, גליצאים, אגודאים, ציונים, חסידי חב"ד, בונדיסטים — שפה אחת ודיאלקטים בה הרבה. הקיום הסוציאלי מסובך היה ולעתים שלטו בו כוחות צנטריפוגליים, אולם המרכז משותף היה ועל פי רוב גם הפריפריה.

R E E

שני הזרמים

שני ערוצים עיקריים זרמו חיי בית-
 ישראל באלף השנים האחרונות, שני
 ערוצים מקבילים לשני הקיבוצים
 שתפסו בזה אחר זה את ההגמוניה
 הרוחנית בחיי האומה. תחילה הקיבוץ הספרדי ולאחריו,
 בתקופה מאוחרת יותר, הקיבוץ האשכנזי.

הקיבוץ הספרדי מורכב מצאצאיהם של היהודים שהתיישבו
 בחצי האי האיברי בתקופה האיסלאמית, הם נקראים
 ספרדים על שם ספרד, הוא השם שניתן בעברית לאישפני"א.
 אנוסים להגר, ולאחר-מכן במאה הט"ו מגורשים בזרוע,

מספרד ופורטוגל, הם התשייבו בעיקר לאורך חופי הים-
התיכון וכן בהולנד, אנגליה ומדינות החסות שלהן.
הקיבוץ האשכנזי כולל את בני-בניהם של היהודים שבאו
מבבל וארץ-ישראל לארצות הבלקאן מרכז אירופה ומזרחה
ושמאז ימי הביניים המאוחרים דיברו גרמנית או יידיש.
הם נקראים אשכנזים על-שם אשכנז, הוא השם שניתן
בעברית לגרמניה.

עד המאה הי"ט מהווים היהודים האשכנזים, השוכנים
בשטח שבין הריינוס והדנייפר, בין הים הבאלטי והים
השחור, וכן בכמה מן הארצות הסמוכות, — חטיבה
תרבותית אחת. על עריסתה של ספירה תרבותית זו עמדו
רש"י והחוג שנתרכז מסביב לרבי יהודה החסיד. ההתפתחות
הרוחנית של הספירה האשכנזית הגיעה אל שיאה במזרחה
של אירופה ובפרט בהתפשטות החסידות. כיום הזה, מהווים
האשכנזים רוב מכריע בעם היהודי.

היהודים מחצי-האי האיברי הורישו לנו את אחת התקופות
המזהירות בתולדות ישראל, תקופה זו מצטיינת לא רק
בהישגים מדעיים מונומנטאליים, אלא גם בעיסוק אוני-
ברסאלי בדברים שברוח. הסגולה המאפיינת אותם מהווה
במידה מסויימת סינתזה בין המסורת היהודית והציבילי-
זציה המוסלמית.

החיים האינטלקטואליים של היהודים בספרד הושפעו
עמוקות על-ידי העולם שמסביבם. הם נטלו מן הערבים
וסיגלו לעצמם צורות ספרותיות, מיתודות מדעיות, קטיגור-
ריות פילוסופיות ואף רעיונות-יסוד תיאולוגיים. יצירות
מבחוץ שימשו להם למופת והעשירו את הגותם וכתיבתם ;
מחברים יהודים נטו להדגיש את היסודות המשותפים

באמונות יסוד של היהדות ובתיאוריות של גדולי המחשבה מבין אומות-העולם. עד כדי כך היו להוטים להבליט את היסודות ביהדות העולים בקנה אחד עם הפילוסופיה הקלאסית, עד שיש והזניחו להראות מה הן סגולותיה העצמיות של היהדות. הם היו נתונים תמיד לאתגר ולהתקפה מצד בני אמונות אחרות וראו עצמם אנוסים להתמודד תדיר בוויכוחים כדי להגן על עיקרי האמונה שלהם.

בתקופה האשכנזית חיים היהודים את חייהם הרוחניים לעצמם, בבדידות. הללו צומחים ועולים מתוך שרשיהם הקדומים ויוצרים לעצמם סביבה משלהם, בלתי תלויה ברוחות המנשבות בעולם שמחוצה לה, בחינת "עם לבדד ישכון" בין המונים גרמנים וסלאוויים. מבחינה רוחנית עומדים היהודים על דרגה גבוהה יותר משכניהם והם מפתחים חיים קיבוציים יהודיים מיוחדים במינם. חיים הם לפי מסורת משלהם. מפתחים את המיוחד והעצמי ומתעלמים מן האחרים. אין הם שואלים מתרבויות אחרות לא צורות ולא אידיאות, הספרות נכתבת בידי יהודים, על יהודים, בשביל יהודים. אין הם מלמדים סניגוריה על עצמם לא בפני פילוסופים ולא בפני היסטוריונים. אין הם מבקשים לשמוע שבחים, לא מפי שרים ולא מפי סופרים. אין הם משווים עצמם לאחרים ואין מבזבזים כוחם בתעצומות עוז כנגד מתנגדים.

שם, במזרח אירופה, שב העם היהודי אל עצמו. הוא אינו כאורח-נטה-ללון בבית אחרים, שהוא אנוס תמיד ליתן דעתו למנהגיו והליכותיו של בעל-הבית; שם חיו יהודים על-פי דרכם הם, ללא הסתייגות וללא העמדת-פנים. נוהג אחד בידם הן בצאתם והן באהליהם. באמרם "מקשין העולם"

בשעת השיעור בגמרא, אין הם מתכוונים לבעיות שהעלו אריסטו או אבן רושד. עמיתיהם ללימוד התורה, הם הם "העולם".

תרבותם של יהודי ספרד היתה תרבות של עילית, היא באה מלמעלה וחסרה כמעט כל מגע עם הפשטות הקדומה, עם התמימות בעלת-הדמיון והטבעיות הבלתי-פגומה של ההמור-נים הכשרים.

בספרד קיבלו חכמי-ישראל השראה מהפילוסופיה והמדע הקלאסיים. לעתים קרובות משמשים להם השירה הערבית וההגות היוונית בבחינת מופת. מלומדים יהודיים שקועים במחקר מופשט, ספריהם נועדים לחבורות מצומצמות, או ליחידים-סגולה. תכונתם היתה אריסטוקראטית. שיריהם נכתבו לרוב לשון עברית סבוכה ומסובכת שלמדנים בלבד ישכילו ליהנות מהם. בהשפעת המשקל והמליצה הערביים נכנע גאוניה של הלשון העברית המאופקת, הקפדנית ובעלת העצמה השקופה, לעטות עליו את מחלצות הערבסקות. סופרים התפארו ביצירת פיוטים מקושטים ועתירי-דמיונות הערבים לחיך אניני-טעם, אך רחוקים מלדובב את הרגש. המלים נקבצו כצירופים מוזרים כדי לפאר בהם את מראהו של הפסוק. בספרים שתורגמו מערבית נאנסה העברית דרך כלל להתאים עצמה לסגנון של המקור הערבי.

לא כן שפתם של היהודים האשכנזים. הם גאלו את הלשון העברית מכבלי-הזהב של המליצה המסורבלת עד שחזרה להיות פשוטה וטבעית כלשונם של חכמי המדרש במאות הראשונות לספירה. העברית שלהם שוב אינה בחינת מרבד מזרחי של יום-טוב שפוסעים עליו פסיעה קטנה, אלא בחינת טלית רכה שמשמשת לקודש ולחול כאחד ויכול אדם לעטוף

עצמו בה ולהתייחד עם קונו. אין האשכנזים מפייטים פיוטים חגיגיים מורכבים, כדרך שפייטו משוררי ספרד; הם כותבים בעיקר סליחות, קינות ופיוטים, פשוטים ומדברים ללב. חוטי הטוי של סגנונם, יותר משהם לקוחים מן המליצה הרמה של הנביאים, הרי הם לקוחים מן הפרוזה הביתית והלבבית של מאמרי חז"ל. העוצמה, הקולות והברקים של ספר איוב נפקד מקומם באטמוספירה לשונית זו. נעימות אחרות יש כאן וקולות אחרים. לשון הקודש שבספרי האשכנזים, בין בספרי מוסר ובין בספרי חסידות, ספוגה אותה עצבות, אותם כליון־נפש ושברון־לבב שבספר תהלים. ועוד זאת, יהודי מזרח־אירופה יצרו לשון משלהם, יידיש, שבאה לעולם מתוך רצון לקרב אל השכל, להסביר ולפשט את הסבכים העצומים של ספרי הקודש. כך קמה והיתה, כאילו מאליה, שפת־אם "שווה לכל נפש". לשון ללא גינונים וללא "חכמות". לשון שמידברת מאליה, ללא בורות ושיחין, קולחת לה בדרך־הישר ללא סטיות לצד־דרכים, לשון שיש בה לבביות וחמימות אמהית. בלשון זו אדם אומר "יופיי" ומתכוון לדיוקן־הרוחני, ("א שיינער ייד" — יהודי נאה במידות ודיעות); אדם אומר "טוב" ומתכוון לקדושה ("א גוטער ייד" — יהודי טוב, צדיק). מעטות הלשונות בעולם שאפשר לדבר בהן בפשטות כזאת ובגלוי־לב כזה, מעטות מאוד הלשונות כמותה שבהן כל־כך קשה לאמר דברי־כחש. אין פלא שר' נחמן מברסלב היה בוחר לשפוך לבו ולהביע כיסופיו לפני השם יתברך בלשון יידיש דווקא, בלשונות הרבה דיברו היהודים מאז הלכו בגולה, אך זו היתה הלשון היחידה שקראו לה יידיש, דהיינו לשונם של יהודים. בתקופת ספרד היה כל ספר או כתב־יד בבחינת יקר־המצי-

אות. קהילות מעטות בלבד זכו שיהא בידן ש"ס שלם. בתקופת אשכנז לעומת־זאת היו בידי היהודים כל הכתבים שהיו צריכים להם; הם השתמשו ביד רחבה באמנות הדפוס. ספרים נדפסו חדשים לבקרים. שערי התורה נפתחו לרווחה. בכל קהילה נמצאו ש"סים, "טורים" ושולחן־ערוך, ספרי הרמב"ם השיטתיים וספרי קבלה וזוהר.

הרבה מיהודי ספרד היו בעלי השכלה חיצונית גבוהה. ביצירתם המקורית בתחומי הרפואה, המתמטיקה והתכונה הם תרמו רבות לקידומה של תרבות אירופה. בכוח התיגרו־מים שתירגמו ספרי מדע ופילוסופיה מערבית ללאטינית הם שמשו כאנשי־ביניים של תרבות, כשהם פותחים לפני עמי אירופה את אוצרות הספרות והמדע שנשתמרו בידי הערבים. לעומת זאת לא היתה, כפי הנראה, נפוצה ביותר השכלה יהודית. צעירי ישראל לא נהגו להשקיע מוחין שלהם בלימוד התורה. מגמות ההשכלה שהציבו לפניהם היו צנועות מאוד. כן מתאונן ר' שלמה אבן גבירול (בספרו "הענק") שאין הציבור מבין בלשון הקודש. המדקדק ר' שלמה פרחון, תלמידו של ר' יהודה הלוי, מספר (בסוף מחברת "הערוך") ש"בארצנו", דהיינו בספרד, אין בקיאים בשפה העברית. לעומת זאת רגילים יהודי אשכנז לחשוב ולדבר עברית. רבים מגדולי ספרד לא חיו את חייהם בעולם היהודי הקרוב. מחברים ספרדים כתבו חלק גדול מספריהם ערבית. אפילו ספרי שו"ת, ספרי דינים והלכות, דרשות על התורה ופירושים למשנה וגמרא נכתבו ערבית. כלום נוכל לשוות בנפשנו את הספר "תולדות יעקב יוסף" כתוב פולנית? או את הספר "פני יהושע" כתוב גרמנית?

ספרי הספרדים מצטיינים בסדר חמור והגיוני. ערוכים הם לפי מתכונת ברורה. כל פרט ופרט קבוע במקומו, והמעבר מעניין לעניין בהיר ופשוט. ואילו המחברים האשכנזים — העמקות עיקר להם והבהירות טפל. שרטוטי רעיונותיהם אינם ברורים כל כך, ולעתים אף מטושטשים הם, אך לעומת זאת גמישים הם יותר, קולעים וטבעיים יותר.

ספרי הספרדים כמעשי אדריכלות קלאסית הם. כציור של רפאל. ספרי האשכנזים כתמונות רמברנדט הם, גדושים עמקות ורזים. הראשונים נמשכים אחרי הרמוניה שבשיטה, האחרונים — אחרי מתיחות של דיאלקטיקה. אלו נישאים על כנפי חגיגות מדודה, ואלו — על כנפי המצאות אימפולסיביות. כוחם של חכמי ספרד ביפי הביטוי, בו הם מלבישים את מחשבותיהם; כוח האשכנזים במה שלא נאמר בדבריהם. לעתים מתפקקת צורת דבריהם מחמת עומק הרגש, להט הרעיון ועוז ההתלהבות. אלו הם בבחינת ערוגות נוי מהודרות ואלו — בבחינת יערות מכושפים עתיקי יומין. אלו בחינת סיפור-מעשה שיש לו תחילה ויש לו סוף ואלו סיפור שאמנם יש לו תחילה, אך לעתים הוא מתגלגל ונהפך למעשה שאין לו סוף.

הספרדים יש להם מדקדקים; האשכנזים יותר משהם מעוניינים בסטאטיקה מפוכחת של הדקדוק הריהם נוטים לדינאמיקה של גמטריאות חריפות. אפילו למדנים מובהקים מערבבים לרוב מלרע במלעיל; פסוק מתוך ספר הושע זכור להם מתוך מסכת בבא-מציעא. הדורות האחרונים כמעט שלא העלו פירושי תורה על דרך הפשט.

הספרדים שוקדים לשמור על הירושה הרוחנית; הם ממיינים את החומר שנצטבר במשך הדורות ועורכים אותו בשיטה.

ואילו האשכנזים משתוקקים לחדש ולהעמיק. לדעת ולזכור — לא זה עיקר בעיניהם, אלא למצות ולהבין. לא פסק־הלכה חשוב, אלא סברות חשובות שפסק־הלכה מושתת עליהן.

משנה תורה של הרמב"ם הספרדי מסדיר את ההלכות על פי מושגים הגיוניים ומכניס את זרם הדינים וההלכות לשיטה מופשטת. ואילו "הטורים" של היהודי האשכנזי, רבינו יעקב, בנו של הרא"ש, שהם היסוד לשולחן־ערוך, מסדיר את הדינים לפי סדר יומו של כל יהודי, פותח בבוקר, בקום אדם מעל משכבו, ומסיים בקריאת שמע שעל המיטה. סדרו של הרמב"ם הוא הגיוני, ואילו הטורים הם אספקלריה לחיים כמות שהם.

ספרים קלאסיים לא נוצרו במזרח אירופה. גמרא ומשנה־תורה, זוהר ושולחן־ערוך, מורה נבוכים ועץ חיים, כולם נוצרו בארצות אחרות. יהודי מזרח אירופה לא נשאו־נפשם ליצור ביטויים מושלמים של "סך־הכל". ספריהם מיוחדים במינם והם מושרשים בעולם סגור לעצמו עד שהקורא המזרחי לא ירוץ בהם כדרך שירוצו בספריהם של חכמי ספרד. בעצם נתון לבם של יהודי אשכנז אך במעט לחיבור ספרים; אין חיבוריהם אלא רשימות של שיעורים שלימדו לתלמידיהם. אין חיבוריהם פרי ישיבה אל שולחן־כתיבה, אלא פרי שיעור או מאמר בתורה. אך לעתים רחוקות מחברים האשכנזים ספרים שהם בחינת בניינים שלימים בנויים על יסוד משלהם, בניינים שאינם סמוכים על עמודי ספרים אחרים. הם כותבים פירושים, הגהות לספרים קלאסיים שנוצרו בימים מקדם, ומחברים ספרים המתרפקים בעניויות על חומות אדירות של מבצרים עתיקים.

הספרדים שואפים לשלימות הפרט וטורחים להביע רעיונוֹ-
 תיהם בדיבור ראציונאלי. הם שואפים למנוחת נפש, לשלווה
 של פנים ולקורת רוח. מוסר שלהם בעל ביתי הוא לרוב,
 מלא חכמה מעשית ועצות טובות. חייב אדם לילך בשביל
 הזהב, לאחוז בידו מידה בינונית ולהמנע מקיצוניות — זו
 אחת העצות המקובלות ביותר. הקבלה עניין היא ליחידים ;
 חיי הציבור, בניגוד לחיי היהודי של מזרח אירופה, לא
 הושפעו כמעט מן הקבלה. המוסר האשכנזי זר לו מושג
 כגון שלימות שניתן להגדירה במלים ; מגמותיו הן — "אם
 לא למעלה מזה". בעל-מוסר אשכנזי, או החסיד, מתעלה
 על עצמו. הוא הורס לבוא אל הטרנסצנדנטי, אל אשר
 למעלה מן הטבע. בנפשו הוא חש שלא חלל-המרומים בלבד
 אלא גם הנשמה היא בחינת אין סוף. דרכו איננה דרך של
 התבוננות שקטה ושל עלייה בהדרגה. התלהבות ללא שיעור,
 תפילה, לימוד בלי גבול ובלי סוף — זו דרך הנראית לו.
 לעולם הוא נאבק עם החומר, עם התכליתיות, ואף כי אין
 אדם יכול לברוח מעצמו — הרי יכול הוא, למצער, לשאת-
 נפשו למידת ביטול-היש.

מה שמבדיל בין תרבות-הספרדים לתרבות-האשכנזים אינו
 אלא הבדל שבצורה ולא שוני שבתוכן. ההבדל אינו מתאפיין
 במרחק שבין רציונאליזם לבין מיסטיציזם או בחילוק שבין
 מנטאליות ספקולאטיבית למנטאליות אינטואיטיבית. ההב-
 דל ביניהם הוא מעבר לאלה וניתן להתבטא ביתר דיוק
 כהבחנה בין מהות סטאטית בה נדון הספונטאני לקבלת
 מרות של משטר מופשט לבין מהות דינאמית, שאינה גוזרת
 על עצמה להסתגל לקלסתר קבוע ועומד, המסגרת הדינאמית
 נשמרת שמירה מחוכמת יותר ובלתי אמצעית. מקום הניחו

בה להתפרצות, להפתעה למה שבא כהרף-עין. הפנימיות חשובה בה פירכמה מן החיצוניות.

הכפילות התרבותית של ספרדים ואשכנזים לא חלפה עם הגירוש הטראגי מספרד בשנת 1492. הנטיה הספרדית השואפת למידה ומשקל, לסדר והרמוניה והנטיה האשכנזית המעדיפה את הספונטאני והדינאמי — את עקבות שתיהן אפשר לגלות עד לעידן המודרני. הספרדים שמרו על עצמאותם במנהגים ובדרכי-מחשבה וסרבו להתערב באשכנזים. התבדלותם נזונה מנאמנות מופלגת למורשה שלהם, בצירוף רגש גאה על תפארת העבר. בנוסח התפילה שבבית-הכנסת הספרדי משתקפים, כמו בראי שותק, טכסים עתיקי-יומין. הספונטאניות נתרסנה, הלא-יאה הורחק. גיזום בלתי-פוסק בענפים שימש לעתים קרובות להדחיק התעצמויות בלתי צפויות מן השרשים.

היהודי האשכנזי, לעומת זאת, נשאר בהתנגדותו לכפות על המתהווה מסגרות מוצקות. הוא שמר על חיותו הרוחנית על-ידי תחושת העצמה שבה יותר מאשר על-ידי תחושת האיזון; הוא מאן לשמוע, לקבל תוכחתם של אותו מיעוט מבין החכמים שבקרבו, שהיו אמונים על שיטתיות בתפיסתם את היהדות. התשוקה לבלתי מוגבל אינה עשויה להיות מותנית בהתיישבות בשיעורים ובמידות.

הרבה ממה שיצרו הספרדים קנו מהם האשכנזים בשינוי-צורה. באורח פלא פשטה בחסידים הקבלה הספרדית עתירת העיונים המייגעים, הקבלה שלה קלסתר-פנים של כובד-ראש וחומרה, מבלי שתאבד כלשהו מעמקותה ורצינו-תה. משנתה הנשגבה וחובקת זרועות עולם של הקבלה הותכה לרעיונות המתאימים לכל לב מבין.

בזמן החדש מיוצגת המנטאליות הספרדית במידה מסויימת על-ידי שפינוזה. ואכן, מקורם של כמה מיסודות שיטתו הוא בפילוסופיה הספרדית של ימי הביניים ועם שהוא דוחה את מגמותיה הראשיות, הוא דוחף נטיות מסויימות המושגות רשות במסורת עד לקיצוניות. האינטלקטואליזם האריסטוטלקראטי שלו, מביאו למשל, להפרדה חדה בין הצדקות והמוסריות של ההמונים והידיעה השכלתנית של יחיד-הסגולה. אלקים נתפס כעקרון של כורח מתמאטי, מעין קליפה הגיונית שכל היצורים שרויים בתוכה; החשיבה ההגיונית היא בלבד עשויה להביא את האדם ליחס עם אלקים, פרסונאליזם מכל סוג שהוא אינו בא כלל בחשבון. מעניין מה מוגבלת היתה השפעתו של שפינוזה אף על הוגים יהודיים שפרשו מן המסורת הדתית.

מתוך שהאידיאלים של היהודים האשכנזים היו נחלת הכל בשוה, היו היחסים שבין הוגים שונים בקהילה — בין תלמידי-חכמים ועמי-ארץ, בין בחורי-השיבה והסוחר — יחסים בעלי אופי אורגאני. אינטימי. תמימותם של היישוב-ניקים, חמימותם של היהודים הפשוטים והעממיות של המגידים והדרשנים חדרה לבית-המדרש, ששימש בעת ובעונה אחת בית לתפילה ולתורה. פועלים, איכרים, סבלים, בעלי-מלאכה, חנוונים — כולם היו שותפים לתורה. "המגידיים" — מונח שנוצר, כפי הנראה, במזרח-אירופה — לא פנו לקבל הורמנא של סמיכה ממישהו, הם ראו עצמם מוסמכים על-ידי כביכול בכבודו ובעצמו להטיף אמרי-מוסר ולקחי-חיים לכל שומעיהם.

כאן, בספירה האשכנזית, הגיעה ההתלכדות שבין תורה וישראל לשלימות. ערכים נשגבים נעשו אורח חיים של יום-

יום, רצון שמים עניין לבני־אדם לענות בו. העם עצמו נעשה מקור ליהדות, מקור לרוח. המרוחק ביותר נעשה אינטימי ביותר, קרוב ביותר. מעצמו, ללא כל דחף חיצוני, יצר העם מנהגים של אצילות חגיגית. הצווים שבקעו מפנימיות נפשם נשמעו כמצוות משמי־מרום. יהודים התחילו להבין מה פירושו של פסוק (איוב יט, כו) "מבשרי אחזה אלוה". עצם היותם אמר שירה, שירה לאל חי.

למען העם

ורם חשוב לאיך-ערוך בהתפתחותו של
היהודי האשכנזי היתה הדימוקרטי-
זציה של לימוד התלמוד.

בחמש מאות השנים שעברו מאז נחתם
התלמוד, היתה השליטה על החיים היהודיים בידי הישיבות
שבבבל. יהודי כל הארצות היו למודים לפנות בכל שאלה
שהטרידה אותם אל הגאונים רישי מתיבתא של סורא
ופומבדיתא. כל אימת ובכל מקום שנתקלו יהודים בעניין
מוקשה או סתום בתלמוד או כשנפל להם ספק בדבר-הלכה,
היו שולחים שאלותיהם לבבל. על פי תשובותיהם של גאוני
בבל שכללו פסקי הלכה, פירושים והוראות נחתכו כל

העניינים החיוניים. תשובות הגאונים נתקבלו ללא-ערר בכל תפוצות ישראל.

רק במאה הי"ב התחיל המערב משתחרר מן המרות הזאת. בה בתקופה אירעו שני מאורעות ספרותיים מכריעים שהביאו לידי מפנה במצב האינטלקטואלי של חיי היהודים: רש"י חיבר את פירושו המקיף לתלמוד והרמב"ם פירסם את "היד החזקה" שלו. הללו הפקיעו את ההמונים היהודים ממרותם של הגאונים, שמשרתם ממילא כבר עמדה אז בסימן ירידה. מאז שוב לא היה צורך לערוך איגרות ולשאול שאלות מאת חכמי בבל. "משנה תורה" של הרמב"ם נתן לראשונה ביד כל אדם ספר מקיף שכלל את כל שטחי ההלכה, והוא מעשה אמנות במיבנהו ויצירה מעמיקה שאין כמותה בהכרחותיה להלכה ולמעשה, מרהיב בדיוקו ובפשטותו הלשונית ומחוכם ושנון עד להפליא בהסקת ההלכה תוך השמטת הוויכוחים הדיאלקטיים שמסביבה.

אבל עוד יותר מכך היה זה רש"י שהביא אמנציפציה אינטלקטואלית לעם והעמידו על רגליו. בלעדי פירושו של רש"י היו המקרא ועל אחת כמה וכמה התלמוד נשארים ענין ליחידי סגולה בלבד. הפירושים שקדמו לו עסקו בפירוש מקומות בודדים והיו מוגבלים רק לחלקים מסויימים של התלמוד. פירושו של רש"י המבאר בפשטות נפלאה כמעט כל מלה ומלה בטכסט העצום וחושף את התסבוכות המפורתות של הדיאלקטיקה התלמודית, נעשה לחבר נאמן המלווה את הלומד לכל מקום בים התלמוד אליו הוא פונה. בענוות-חן, ללא יומרות, הוא "משוחח" אל הלומד ומוסר לו במינימום של מלים מקסימום של משמעות. בעזרתו של פסוק קצר ולפעמים במלה אחת בלבד, הוא מאיר מה שנראה

לכאורה כסבך אפל. במקום דיסרטציות מופשטות על כללים, שיטות ופסקי־הלכות, הוא מבאר רק את מה שמעניין את הלומד ב־במקום, ביאורו של מונח, משמעותה של אמירה, תוכה של שקלא־וטריא מסובכת.

רש"י הכניס דימוקרטיזציה לחינוך היהודי. הוא הביא לעם את התנ"ך, את התלמוד ואת המדרש, הוא עשה את התלמוד לספר עממי, ספר השווה לכל אדם. לימוד־התורה פסק להיות מונופולין ליחידים, אלא פשט יותר ויותר ככל שרב הזמן. בור ועם־הארץ שאין לו מהלכין באותיות הזעירות, נעשה תופעה נדירה בהרבה מן הקהילות.

כמעט בכל בית יהודי, ויהא דל ועני, מצוי ארון מלא ספרים; כרכים כרסתניים וגאים, ליד כריכות צנומות וביישניות. הספרים לא היו בחינת מקלט למתוסכלים, אף לא בחינת תואנה להתפאר בה לפרקים; הם היו כבשנים של גבייה חיה, בתי־אוצר למטבעות־הרוח הנצחיות שעמדו במיבחו הזמנים. כמעט כל יהודי קבע מעתותיו לתורה, אם בלימוד בפני עצמו או בהתחברו אל אחת מן החבורות שנוסדו לשם לימוד תורה. יש שהוא חבר בחברה ש"ס ויש שהוא חבר בחברה משניות או עין יעקב, חברה חיי אדם או חברה תהלים. היו אלה שלא יכלו לעמוד בתפילה עד שלא התרעננו תחילה זמן מסוים באוירה הנשגבה של לימוד־תורה והיו לעומתם אלה שלאחר תפילת שחרית בכל יום, היו שוהים שעה אחת לאחר התפילה והוגים בספריהם לפני צאתם למלאכת יומם. לעת ערב היה כמעט כל אחד עוזב את האיצה והריצה של חיי יום־יום כדי להזדוץ ולילך לבית המדרש. ועם כל זאת, לא ראו עצמם יהודים כ"עם הספר". הם לא הרגישו כי "הספר" שייך להם, כשם שאין אדם חש שהחיים

"שייכים" לו. הספר, התורה, היו תמצית חייהם, כשם שהם, היהודים, חיו את תמצית הווייתה של התורה. עיירה יהודית טיפוסית במזרח אירופה היא "עיר, שבעלי מלאכה ורבים מהמון-עם מתכנסים שם בבית המדרש, יושבים ועומדים סביב לשולחנות, בין מנחה למעריב, לשמוע דברי תורה מפי הדרשנים, שדורשים לפניהם, זה "עין יעקב" וזה חכמה ומוסר ; ויש שבכל שבת ויום טוב לפני המנחה המגיד עומד על הבימה מעוטף בטלית אצל ארון-קודש ודורש לפני העם בנעימה, מתבל את דיבורו במשל ומליצה, בפסוקי נביאים, בשיחות חכמים וחידודיהם, ומצית בלב כנסת ישראל אש להבת קודש להשכינה". (מנדלי מו"ס, "בימים ההם").

עניים שבישראל, שבניהם אינם יודעים אלא טעמים של "בולבוסים ביום ראשון בשבת, בולבוטים ביום שני בשבת", יושבים כנגידים ברוח. יש להם משלהם, אוצרות של סברות, מצבור של ידיעות, של אמרי חכמה משל כמה דורות. קושיא כי תעלה מביניהם, מיד סיעה של בני-אדם עומדת כנגדה בסברות, בטיעונים ובציטטין, מעלה משהו סתירה אמתית או מדומה ברמב"ם ומיד רבים אלה העולים עליו ביישובים ותירוצים כשהם מתחרים אלו באלו בהבחנות דיאלקטיות מעודנות ומדוקדקות ובהבאות ממראי-מקומות רחוקים ונעלמים. ריקה הבטן, מרוקן הבית, אך המוח מלא וגדוש מעושרה של תורה.

הרחבת הרעת

ניות, צרות ויסורים היו בשפע ; בתי
מרזח ופונדקים של יי"ש חריף היו
לרוב. אבל מעולם לא היו שיכורים
בישראל. עם ערוב היום לא הלכו ליתן

בכוס עינם כי אם בספר. הלכו אל הרבי, או לשמוע את
המגיד. יהודים עייפים ויגיעים אחרי יום עמל קשה יושבים
אל גמרות פתוחות ומנגנים סונאטות רוחניות, מתעמקים
בתוספות חמורות או בפרקי מהרש"א סתומים. מסביב —
בריות רודפים אחר "תכלית" ותענוגות, וכאן — בית מדרש
מלא יהודים המנעימים במוסיקה החמורה של ההלכה או
בניגונים מתוקים של האגדה.

רוצה אדם להתבדר אין הוא הולך לבית המזיגה אלא לבית המדרש. אין יצר הרע משיא את האדם למשחק הקל-פים או לכוס של שיכרות. תאוותו של יהודי — לעבור לפני התיבה, להתפלל לפני הציבור.

"פעם אחת", כך מספר מלומד נוצרי אחד שביקר בווארשה העיר בשנים של מלחמת העולם הראשונה, "ראיתי הרבה עגלות חונות במגרש אחד — אבל בכל אלה אי-אפשר היה לראות אפילו עגלון אחד. בארצי שלי הייתי יודע היכן לחפש את העגלונים. כאן הראה לי נער יהודי צעיר את הדרך: בחצר אחת, בדיוטא השניה, היה ה'שטיבל' של העגלונים היהודים. היו בו שני חדרים, שאחד מלא ספרי תלמוד, השני נועד לתפילה בציבור. כל העגלונים היו עוסקים בלימוד משולהב או בדיונים דתיים... רק אז נודע לי כי כל בעלי המלאכות, האופים, הקצבים, הסנדלרים וכיוצא-בהם, יש להם, 'שטיבל' משלהם באיזור היהודי וכי כל רגע פנוי שהם יכולים להציל ממלאכתם נתון ללימוד התורה. כאשר הם נפגשים בחבורה אינטימית, מאיץ אחד בשני: 'זאג מיר א שטיקל תורה', אמור-נא לי דבר תורה כלשהו".

עד כאן עדותו של המחבר הלא יהודי, כמסיח לפי תומו. ספר עתיק שניצל מן הספריות ללא מספר שאוכלו באש באירופה ונמצא עתה בספריית יו"א בניו-יורק, נושא עליו את החותמת: "חברה חוטבי עצים ללימוד המשניות, פה בארדיטשוב".

היתה זו אומה ששיר-הערש שלה הפופולארי ביותר היה "תורה יקרה מכל סחורה". אמהות ליד עריסת בניהם הנעימו קולן: "נומה בני עצום עיניך, לכשתגדל תהיה רב

בישראל". המדינה לא היתה צריכה לכפות את היהודים שישלחו בניהם לבית-הספר. "והגית בו יומם ולילה" — כבר ציווה יהושע בן נון את בני ישראל. משנולד ילד באים תינוקות של בית רבן וקוראים "שמע" על עריסתו. כשמביאים את התינוק בפעם הראשונה ל"חדר" עוטפים אותו בטלית. תינוקות של בית רבן נקראים "צאן קדשים", ומלת חיבה בפי האמהות היא "צדיק'ל" שלי. היהודי מוכן למכור את הכר שלמראשותיו ובלבד שימצא לשלם שכר לימוד. אב מפשרות העם מבקש כי לפחות בנו יהא תלמיד-חכם. נשים יהודיות טורחות ומתיגעות כל ימי חייהן ובלבד שיוכלו לפרנס בחורי ישיבה ולהקציב להם "ימים" על שולחנם. ובעלות קול התורה במתיקותו הנוגה מבית המדרש וחודר אל סימטאות העניים, שואבים יהודים יגעים נחת רוח ומרגישים כאילו יש להם חלק בה. הם עצמם תלושים הם מן הלימוד וטרודים בדאגות פרנסה, לפיכך מתנחמים הם שלמצער נתנו יד לפרנסת בן-תורה. בשכבם על יצועם הדל, עייפים ורצוצים מעמל יומם הם נהנים לשמוע את גוון הלימוד המלאנכולי הבוקע מבית-המדרש וממלא סימטאותיה של השכונה. הם חשים כי על-ידי החזקתם בידי לומדי תורה יש אף להם חלק בלימוד התורה.

בערים הקטנות היה השמש מסובב עם שחר מבית לבית דופק בתריסי החלונות ומזמר:

ישראל עם קדושים
עורו ישנים משנתכם
יהודים נעימים ומתוקים
עורו לעבודת הבורא!

שכינתא בגלותא,
עמא בגלותא
עורו לעבודת הבורא!

שאיפתו של כל יהודי היתה שיהיה לו חתן בן-תורה. בחור בר אוריין שידיו רב לו בתורה יכול היה בקלות להשתדך עם בחורה בת עשירים ולזכות אף ב"מזונות" על שולחן חותנו במשך כמה שנים או אפילו לכל ימי חייו, ובכך יוכל לשבת וללמוד תורה במנוחה. בדורות אחרונים נהגו לדבר בביטול על מנהג "המזונות" — אך כלום יש לך עוד מוסד שפעל להתפתחות ההשכלה הרוחנית של ההמונים יותר ממוסד זה הקרוי "מזונות"?

הלימוד שלהם היה מיסודו לא תועלת, כמעט ללא כל מטרה מעשית, מעין חוויה אסתטית. הם התעמקו באותם חלקים שבתורה שאין להם כל זיקה לחיי המעשה באותה מידה שעסקו בהלכות הנוגעות לחיי המציאות. מנותקים בלימודם מהתעניינות בעולם החולין, הם התמודדו עם בעיות שהיו רחוקות מהשיגרה של מהלך החיים הרגילים. מי שלמד כדי לקבל "סמיכה" לרבנות היו עושים אותו ללעג. בעיני האנשים הללו לא היה בדעת משום אמצעי להשיג עמדת כוח, אלא בחינת דרך להדבק במקור כל המציאות. בעיני החסידים היה אפילו בלימוד לשם ידיעה משום חילול-הקודש.

מטרת הלימוד היתה להיעשות שותף ליופי שלמעלה או להשיג בדרך ההתלכדות עם התורה מדריגה של קדושה וטהרה. כמו נתגבהה על כנפי הלחן המתוק-המר של לימוד הגמרא, רחפה רוחם של הלומדים בעולמות עליונים במלכות המחשבה הטהורה הרחק-הרחק מעולם זה ומעשיו ודאגו-תיו, הרחק מגבולות של כאן ועכשיו, לעולם שבו מאזינה

השכינה לחידושים שמחדשים בני־האדם בתורתו של בורא העולם. היתה קדושה בחריפות שלהם, היתה זעקה של "צמאה נפשי לאלהים, לאל חי" בהתאבקותם עם מסתרי התורה, הם חשו את השמים בקטע מן הגמרא.

לימוד התורה היה בבחינת שירה של כיסופין, מין השתפכות הנפש לפני בעל הרחמים. הגמרא הפכה להיות בחינת שיר עממי, אביי ורבא — גיבורי בלדה. הלימוד היה בבחינת תפילה, מלא דבקות ותשוקה לעולם מזוכך. פנימיותם לבשה צורות שמעבר למציאות. ישבו יהודים והתעמקו בסוגיא של תגרי לוד וקוננו על גלות השכינה, טרחו ועמלו על "צריך עיון" שבמהרש"א והצטערו בצערו של עולם. מי ישיג עמקותם?

מעשה ברבי זוסיא מהאניפולי שפתח פעם אחת ללמוד מסכת אחת ממסכתות הש"ס. עבר יום ותלמידיו הבחינו כי עדיין הוא עומד בעמוד הראשון. סבורים היו מן הסתם נתקל בקושיא חמורה והוא משתדל ליישבה. כיון שעברו כמה ימים ועדיין ר' זוסיא עומד בעמוד הראשון תמהו והשתוממו, אך לא מצאו נפשם לשאול את רבם מה פשר הדבר. לבסוף אזר אחד מהם עוז ושאל את רבו למה אינו עובר לעמוד השני? השיב ר' זוסיא: "אני מרגיש כל כך טוב כאן, למה לי ללכת למקום אחר?"

פלפול

אוהבים' היו בלימוד, והשקיעו כל
 ישותם בתוך הגמרא. המאמץ האינט-
 לקטואלי נשתלהב באישה של תשוקה
 עזה. וכי מי יוכל לספר, מי יוכל לתאר

את סיפורה של ההתלכדות המופלאה של מוח ולב שנעשו
 לאחד? שקועים היו בשקלא-וטריא מסובכת של הלכה
 ובאותה שעה עצמה חשו את צערה של שכינתא בגלות.
 מתעמקים לתרץ קושיא חמורה או סתירה בחידושים של
 אחד גדול מן המאה הי"ז ובנשימה אחת עם ההפלה
 למרחקים האינטלקטואלים, להשאר קרובים כדי להשתתף
 בצערם של הבריות הנתונים בצרה. לימוד התורה היה

בבחינת טכניקה של סובלימאציה המעלה רגש לכדי רעיון, ההופכת חלומות להיקשים־שבהגיון, הגורמת תחושת מצוקה כנה לנוכח קשיי הבנה בעניינים תיאורטיים טהורים ותחושת חדוה במציאת יישוב לרמב"ם מוקשה. כליון־הנפש מצא לו פורקן בהמצאת חידות מחוכמות שכמעט ואין להן פתרונות. הם חידשו מדות הגיון לא נודעות כדי לבאר על־ידן את תורת ה', כשנפשם יוצאת בכיסופין לקודש.

העונג הגדול ביותר שנכון לו לאדם מישראל היתה שעה שמצא תשובה לספיקות מכרסמים. עולם מלא של משובה ושעשועים מפרכס ב"חילוקים" המתוחכמים של "הפלפול". הלימוד בדרך **הפלפול** שנעשה ברבות הימים דרך הלימוד המקובלת במזרח אירופה, מקורו בישיבות העתיקות שבבבל במאות הראשונות של הספירה הרגילה. מטרתו לא היתה רכישת ידע בשטח המשפט, אלא לבחון על־ידו לעומק את ההנחות של המשפט ואת השלכותיו; לא לספוג ולזכור, נחשבו אלה כיובלים של נחל לא אכזב, כנצנים באילן בעל מסורת עתיקת יומין. בדרך זו יכול אדם להתדיין עם חכמי הדורות שעברו, ללא מחיצה בין עבר והווה. אם נתגלעו חילוקי דיעות בין רבי עקיבא איגר מפוזן של המאה הי"ט לבין רבי יצחק אלפסי ממארוקו של המאה הי"א, בא למדן מווארשה של המאה העשרים והכריע ביניהם. רצף אחד מחבר את הלימוד של כל הדורות.

כוח הפלפול חדר אפילו לחדרי הקבלה. הדיאלקטיקה חברה למיסטיקה. מקובלי אשכנז המאוחרים הקימו לבירינטים עשויים סמלים מרמזי מסתורין כה מורכבים אשר נפתחו אך ורק לחכמי־סוד כאלה שנחווה הן בכליון מיסטי עז והן בח־ריפות אינטלקטואלית, אלה בלבד העזו להתקרב אליהם.

הפשט הפשוט של המלים, הקו הישר של כלל רגיל נראה שטחי מדי, רדוד מדי, צר מדי מלהכיל את העוצמה המת-פשטת של רעיונם. טיבם וכוחם של מלים ומושגים פשוטים-לכאורה קבלו פנים אחרות לחלוטין לאורו של "הפלפול". העקרון הפשוט ביותר נתגלה כמי שסמוך על מערכת שלימה של מושגים אחרים וסבוך בהם במערכת שלימה של יחסים. נחשפו מסקנות חדשות מתוך כללים עתיקים שעד הנה לא הבחין בהם איש, הועלו הנחיות למקרים שנתחדשו עתה ולא שיערום דורות קודמים. בד בבד נתגלו סתירות וסטיות מתוך הניתוח המדוקדק והחודר **שלא היה כמוהו** לתוך הנושא הנדון.

יש והפלפול התנוון והגיע עד כדי בקיעת שערות דיאלקטית והתמודד עם הזיות סרק שכלתניות. משהפליג הפלפול עד אל מעבר לשבילי ההגיון המקובלים הוא הותקף מרות על ידי כמה מגדולי הרבנים. ואולם, לא זו בלבד שהפלפול הערה חיוניות חדשה בלימוד הגמרא, גירה תושיה וחשיבה עצמאית, עודד את הלומדים ליצור חדש מישן, אלא זאת ועוד: סערת הנפש שהיתה כלואה בכבלי משמעת חמורה, חוסר-המנוחה הפנימי מצא לו פורקן בהמראה של השכל כשהוא מרקיע אל על. המחשבה לובשת גבורה דלוקת תשוקה עזה. המוח מתיך את העשת של הלך-מחשבה תלמודי וצר בו צורות פאנטסטיות, פיתולי עקלתון שהרעיון מסתבך בהם תחילה, נרתע ואובד דרכו עד שיוצא בשלום לבסוף. הם לא ידעו איך להתייחס לדברים כמובנים מאליהם. אין לך דבר שאין לו טעם, והם היו יותר מעוניינים בטעמו של דבר מאשר בדבר עצמו.

אש שחורה על גבי אש לבנה

היסטוריה לא היתה עבורם אלא כמין
נצנוץ של רמז, הדברים הנגלים לא היו
אלא ככתב על גבי כתב שקדם לו, אש
שחורה על גבי אש לבנה. השמים ולא

אשר על הארץ, עמדו בלב כל חוויה שלהם. הם היו
בטוחים כי כל דבר לא בא לעולם אלא לרמז להווייה
שלמעלה ממנה, כי מה שנתפס במחשבה אינו אלא הקליפה
החיצונית של מה שנשאר סתום, לעתים קרובות הם היו
נכונים לזכות בדריסת-רגל על סף המעמקים אף במחיר
של נטישת הקרקע המוצקה שמעל לפני השטח.
פסוקי התורה, כך הם האמינו, אינם ניתנים להיתפס

במשמעותם המלולית. אין דבר שמשמעו כפשוטו, לא כתבי-הקודש אף לא הבריאה. לוא יחיה אדם אלף שנים לא ישיג את רזי העולם. רבי נתן שפירא מקראקא, מחבר הספר "מגלה עמוקות" שנכתב במאה הי"ז, מבאר ברנ"ב אופנים פרשה קטנה שבתורה בה מתחנן משה לפני ה' אעברה נא ואראה את הארץ הטובה. הם ראו בכל תיבה בתורה, בכל מנהג, בכל אימרה, אינסוף של משמעויות. הפשט נראה נבוב מדי מהיות אמיתי. הרזי והנסתר בלבד הוא שהסתבר והתקבל על הדעת ואילו הנגלה נראה חד-מימדי, שטחי ובלתי סביר כלל. **בכל עידן ובכל אתר הם מצאו רז, חידה.**

אפילו בשולחן-ערוך של "חושן משפט" הדן בדיני ממונות, במשפט האזרחי והפלילי, הם גילו סודות עמוקים. רמזי אותות נמצאו לרוב בשמות ערים ומדינות. העיר הורודנא אינה אלא "הר אדוני" ואוסטרהא היא כמובן "אות תורה". שמה של פולין המדינה אף הוא לא בא לעולם אלא משתי התיבות העבריות "פה" "לין", הללו חרותות היו על פתקה שנפלה מן השמים לידיהם של פליטי החרב שנמלטו מזרחה מחמת המציק בארץ אשכנז והשחיטות שבאו בעקבות המגיפה השחורה. אף על האילנות, כך מספרים, נחרתו שמות קדושים ובין הענפים נסתתרו נשמות תועות המבקשות תיקון על-ידי תפילותיהם של יהודים כשרים, שבעברם כאן יעמדו להתפלל תפילת מנחה תחת האילנות.

מסתכל אדם בסדר היום שלו — האם יודע הוא באמת לאן פניו מועדות ומה היא מטרת הליכתו? הולך אדם לפעלו, נוסע בדרך מסחרו, אבל המטרה האמיתית שלו אינה אלא להתפלל בפונדק שבדרך, להזכיר שם שם ה'

ולטהר את האויר, או להושיט עזרה לאדם עייף שכרע בדרך. כך עשוי אדם למלא יעודו בחיים דרך אגב ואגב הדרך.

פעם אחת, כך מספרים, נפל רבי ישראל בעל שם טוב לתוך עצבות ומרה שחורה. כששאלו אותו תלמידיו על מה ולמה, סיפר להם: היה היה אדם אחד והוא רשע גדול. כשמת לא היה לו מליץ-יושר אפילו אחד ונידון לגהינום, חמל עליו האל ברחמיו המרובים וגזר שתתגלגל נשמתו של אותו רשע בצפרדע שתהא מוטלת ליד המעין בארץ מרחקים. והיה כאשר יבוא בנו של אותו רשע לאותו מקום וישתה מן המים שבאותו מעין ויברך ברכה על המים מיד תגאל נפש אביו משחת. בנו של אותו אדם, עני מרוד היה ולא היו לו לא נחיצות ולא מעות לילך ולנסוע לארצות רחוקות. חמל עליו האל ברחמיו המרובים ונעשה משרת לאיש עשיר שחלה ונצטווה על ידי הרופאים לנסוע למרחקים למעיינות הרפואה. נסע האיש העשיר אל אותו מקום ונטל את משרתו עמו. יום אחד הלך שניהם לטייל והמשרת נעשה פתאום צמא מאד עד כלות הנפש. הלך לבקש מים כדי לרוות צמאונו, הלך עד שהגיע אל אותו מעין. כיון שגבר עליו צמאונו ביותר שכח לברך ברכה על המים. ואותה נשמה עלובה נשארה בעלבונה, לא פדויה... כל כך טרח הקדוש ברוך הוא, אמר הבעל-שם-טוב, כדי לפדות נשמה אחת מרדת שחת והכל היה לשוא. עכשיו, מי יודע מה יעלה לה בסופה?

הלומד תורה נכנס מיד לסבכי הפרד"ס הגדול של פשט, רמז, דרוש סוד. אבל גם לכל אחת מן הפנים הללו ארבע פנים. גם לפשט יש רמז ודרוש וסוד משלו.

כשם שחריפות המחשבה אהובה על העוסקים בנגלה, כך אהוב צמצום הביטוי על העוסקים בנסתר. מתפתח כאן סגנון המדלג על הנחות ראשוניות וקופץ במישרין אל הפועל-יוצא. אין צורך להציע רעיונות "על גבי צלחת", בהדרגה ובשיטתיות. האפוריזם, שרוצה לתפוס את הרעיון בחטף תחת להתקרב אליו מעט-מעט ובהדרגה, הוא הצורה הספרותית המתאימה ביותר לביטוי מחשבותיהם של יהודי מזרח אירופה. אוהבים הם את האימרה השנונה, את הרעיון המתנוצץ כברק. יהודים מדברים בקיצור ובחריפות, בחפזון ובהבלטה, ברמז הם מבינים זה את זה וכך יוצאת על פי רוב המחשבה כשהיא מחופשת בדבר חידוד או במשל. פעמים מסתתר רעיון נשגב בחביוני מנהג של מה בכך. צדיקים מדברים על גגות שמכסים אותם ברעפים או בלבנים, ודבריהם רומזים על סתרי תורה. שיטות שליחות בדרכי החיים מקופלות בסיפורי מעשיות פשוטים על יהודים תמימים והסיפורים מלאים רוממות רוח ומספרים אותם בשעת שתיית תה במוצאי שבת לאחר הבדלה. דבר הלצה שטחי אין לו טעם, ההומור בנוי בבחינת "גג על גג", בדרך רמז שמבצבץ ויוצא כחודו של מגדל. הלצותיהם אינן אמרות בנאליות העשויות טלאי על גבי טלאי, אלא ברקים המשלחים אורם, בחינת יש מאין.

הקו האופייני בהומור שלהם היתה ההבזקה האינטלקטור-אלית. משחקי מלים, בדיחות של לשון נופל על לשון מועטות ביותר בידיש ואילו בעברית אינם משמשים להת-בדחות, אלא לחיפוש כבד-ראש של משמעויות עמוסי סימבוליות. חולשת הגוף, לקויים נפשיים ומומים גם הם לא היו נושא להומור. הם לא צחקו כל-כך לחוסר הסבירות

שבמקרה מסויים, למצב־ביש שנקלע בו פלוני, כמו שצחקו
לרעיונות והמצאות בלתי הגיוניות. המטרה שאליה נשלחו
חיצי צחוקם היה בלעג לתעתועים שבהגיון ולא שבלשון.
הבדיחות שלהם יש בהם כדי לשמש אילוסטרציות מושג-
למות להנחות של חוסר־שחר כפי שהן מוגדרות ומסווגות
בתורת ההגיון.

המעשה המתנגז

ימים אנו להבין את תחושת הערכים שאפיינה את יהודי מזרח אירופה כדי להעריך אל נכון את העובדה שמיטב גדולי הרוח שבהם עסקו בלימודה,

פירושה ופיתוחה של התורה. בעיניהם לא היה העולם יצירה שהבורא הניחה הפקר. החיים לא היו להם שעת־כושר להתענג בתענוגים, אלא שליחות שהוטלה על כל יחיד ויחיד, משימה שיש בה אחריות במידה שאיננה פחותה ממידת האחריות הנדרשת למשל ממנהל בית־חרושת. כל אדם יצרן הוא המייצר ללא הרף מחשבות, מלים ומעשים ומעלה אותם אם לכוחות הקדושה ואם

לכוחות הטומאה. בכל מה שאדם עושה הרי הוא עסוק תמיד אם בבנייה ואם בהריסה, ותפקידו הוא לתקן על-ידי קיום המצוות את מה שנפגם בקוסמוס, לבוא לעזרת הבריאה למען כבודו של הבורא.

לעיתים נדירות בלבד נתפס הלמדן המזרח-אירופאי לחומרא יתירה או לקבלת עול קשוחה וחסרת שחר כמטרה בפני עצמה. לרוב הוא היה נישא על כנפי ההכרה בחשיבות שליחותו ובאמונה כי אין לעולם קיום בלי התורה. תחושה זו נתנה לחייו מימד של מעשה אמנות שחומר הגלם שלו אינו אבן או ברונזה, אלא הסובסטנציה המסתורית שעליה העולם עומד.

יש מלומדים המקריבים חייהם למחקר הרגליהם של חרקים או טבעם של צמחים. כל פרט קטן חשוב להם; הם מרבים לחטט ולחקור בתכונות העלומות ביותר של הדברים. תלמידי-חכמים במזרח אירופה חקרו באותה להיטות את החוקים שלפיהם יש להסדיר את מעשי בני אדם. יושר ללא פשרה ומסירות ללא גבול בהם הם מצטיינים דומים לאלה של מדענים דגולים. מתוך שמבק-שים הם לגרש את התוהו-והבוהו מן הקיום האנושי ולתקן חיי האדם לאור התורה, הם מלווים חרדה על כל תנועה וכל הגה, חוששים מלזלזל אף בפרט קטן — הכל נכבד בעיניהם, הכל בעל ערך.

וכשם שההקרבה העצמית וההתמסרות של איש-המדע נראים כייסורים קשים מנשוא בעיני הדיוט בעל-תאווה, כך צורמת הפואסיה של חיי-החומרא שהם קיבלו על עצמם את אזני הציניקן. ברם, אפשר והשאלה כיצד מברכים על מאכל מסויים אינה נופלת כלל בחשיבותה מן השאלה מה

מידת הטמפרטורה הנחוצה כדי להתין בה מתכת מסור-
יימת; הבעיה כיצד מזווגים בין הגשמי לרוחני, כלום
אינה חשובה פייכמה ממה שבדרך-כלל נדמה לנו?
האדם לא הרחיק מרחק רב מחופו של התוהו. קולות
מחרידים של בוהו משתוללים בעולם. היכן הוא הכוח
שיש בו כדי להשתיק או לפחות להחליש את הקולות
הקוראים? אין העולם יכול להוותר חלל ריק. על כרחנו
הננו או שלוחי הקודש או חלילה עבדי הרע. השמירה
היחידה כנגד הסכנה התמידית, היא בעירנות מתמדת,
בתושיה מתמדת.

בני אדם משועבדים נחרדים מעצם הרעיון של קבלת עול
רוחני של תורה ומצוות. משמעת פנימית ורודנות מבחוץ
הם היינו הך בעיניהם ולפיכך מוטב להם לסבול מאשר
להיכנע לסמכות רוחנית. רק אנשים בני חורין המסוגלים
להשתחרר מפחד־שוא אינם מזהים כיבוש היצר עם נפש
כבושה.

טעות היא לאפיין את הצידקות של היהודי המזרח-
אירופאי כחומרא של כיבוש־יצרים. התפיסה הבהירה של
המשמעות הרוחנית שבקיום המצוות עשתה את כיבוש
היצר למיותרת. התענוג הרב שהתענגו בעשיית "מעשים
טובים", נתן חששות בליבם שמא אותו שכר המובטח
לעתיד לבוא בעד מעשים טובים אלה לא יהיה לו בשביל
מה שיינתן.

מספרים, אשה אחת שפכה ליבה לפני רבה של תל־אביב.
בניה התפקרו ואינם בשומרי מצוות, חלוצים הם שזנחו
בית־המדרש כדי למסור נפשם על כבוש שממות הארץ
הקדושה. "נפשי יודעת", כך אמרה, "כי בני יהודים טובים

המה וינחלו עולם הבא, אבל עגומה עלי נפשי שמודרים הם מתענוגות העולם הזה, מן התענוג של קיום המצוות." לעומדים מרחוק דומה "השולחן ערוך" כשם שדומים תווי-נגינה לאנשים שאינם יודעים לקרוא תווים ואילו ליהודי העוסק במצוות הוא שופע קצב ומילודיה. ההלכה היא לגביו מוסיקה עילאית. הקדושה מתנגנת במעשים טובים ואין על האדם אלא לתת קולו ולנגן לפי מנגינה שהיא רצון הבורא.

הם אמרו: מי שמבקש להיות יהודי חייב לשלם את המחיר. עליו להתרומם ולהתעלות כדי לזכות למדריגה של יהודי פשוט. כדי להיות בן-אדם עליו להיות יותר מאשר בן-אדם. כדי להיות אומה, על היהודים להיות יותר מאשר אומה.

חסיד אשכנז

שם שרש"י הביא לכלל דמוקרטיזציה של החינוך היהודי, כך הביא רבי יהודה החסיד והחוג שנתרכז סביבו במאה הי"ב והי"ג לידי דמוקרטיזציה

של האידיאליזם של החסידות המיסטית. כדי להגיע לאידיאליזם אלה אין אדם זקוק להשגות עיוניות נעלות. העיקר — אמונה, לב טהור, כוונה. צדקות קודמת לחכמה, תמימות עומדת למעלה מחקרנות, ירא-שמים גדול מתלמיד-חכם. ברומם את הפשטות, את האמונה שבלב, את הרגש האנושי והמידות הטובות הם סללו נתיבה לפני בשר ודם פשוט להגיע אל האלהים.

תפילה, השתפכות הנפש לפני בורא שמים וארץ, נעשו יסוד בעיניהם של חסידי אשכנז. סידור התפילה, הספר העממי ביותר שבספרותנו, היה להם יקר וקדוש, כל מלה שבו כאבן יקרה. הם ספרו ומנו את המלים שבסידור, שראו אותם כצופנים עולמות של רזים וסודות. הם טרחו לחשוף את הסודות העתיקים שמסרו הנביאים לתלמידיהם (כפי שמספר לנו רבי אלעזר רוקח מוורמיה במאה הי"ג) ושעברו מפה לאוזן על מנת שלא לגלותם אלא ליחידי סגולה צנועים.

אולם, אליבא דאמת לא גילוי הכוונות עיקר. תפילתו הרסוקה אך נלבבת של איש פשוט, של עס-הארץ, עולה בערכה על תפילתו המסודרת והמליאת חשיבות של בר-אוריין שאינה באה מן הלב.

החסיד למד להיות מתוך אורך-רוח עם העולם, להיות סבלן, מאופק, רך ומלא רחמים בבואו לדון אחרים, לאהוב בני אדם ובעלי-חיים, להיות ביישן, צנוע, לברוח מן הכבוד, לעבוד את הבורא לשמה ושלא על מנת לקבל פרס. בקורת עצמית תמידית, חרטה ותשובה תפסו מקום של חשיבות בחיי החסידות במידה שלא היתה ידועה עד הנה, הסגפנות נתפסה כחלק בלתי נפרד מן התשובה. אפילו מי שלא חטא חייב לשוב בתשובה על חטאותיהם של אחרים.

חסידי אשכנז נוהגים יראת כבוד כלפי מנהגים של יהודים סתם, מנהגים שלא הומצאו דרך למדנות, אלא נוצרו מתוך אינסטינקט, מנהגים ששורשם ברגש ובהלך-נפש. מתחילים הם לרשום את המנהגים ועלידי כך נוצרים ספרים שמטרתם ללמד את הבריות דרכי נימוס, מידות טובות שבין אדם לחברו ובין אדם לקונו. ברוח זו נוצרים ספרים

המיוחדים להמון הפשוט. כתובים הם בסגנון של רוך, ומעורבים בהם סיפורי מעשיות ומשלים. אין הם מדברים על אידיאלים נשגבים בעלמא; הם מטיפים מוסר בסגנון עממי. וכך נוצרת ספרות כתובה בלשון טייטש, כלומר אידיש, בשביל הנשים. מאות בשנים קראו נשים בספר "לב טוב" וב"צאינה וראינה", ושפכו את לבן בכל מיני תחינות שחוברו על ידי נשים, בשביל נשים.

הימים ימים קשים ומרים, ימי גזירות ורדיפות. שונאי ישראל לוחצים את היהודים מכל צד. אין אדם בטוח בחייו. הריגות ורציחות הם מעשים בכל יום, אבל הם מקבלים עול מלכות שמים באהבה, ומקריבים עצמם בהתלהבות על אמונתם. **ספר חסידים** רואה צורך לנחם אותם "שמתים על ערשותיהם" ואינם זוכים למות על קידוש השם. על כורחו אדם עושה מלחמה כל ימיו. מלחמה לו ביצר הרע. משול אדם לחבל, קצהו האחד רבונז-של-עולם מושך בו, וקצהו השני — השטן. אשר על כן יתאמן אדם כל ימיו בתכסיסי מלחמה. העיקר הוא להמנע ממותרות ולעמוד בנסיונות. ואם חלילה נכשל האדם, הנה יש תעניות שבהן אפשר לטהר את הנשמה מן הזוהמה שדבקה בה. למדנים ידועי-שם סוגרים את מסכתות התלמוד שלפניהם ויוצאים "לערוך גלות" מרצון, מתרחקים מבתיים וממשפחותיהם, מתגלגלים בין זרים, בהשפלה ובחוסר כל, הכל כדי לכפר על עוונות ידועים ושאינם ידועים.

מקובלים

מאה הי"ז מתחילה קבלת הזוהר
והאר"י חודרת למדינת פולין. יהודים
מתחילים ללמוד ולהתעמק בכתבי
האר"י, מוצאים היתר להדפסת ספרים

המיועדים ליודעי ח"ן, וחשק גדול תוקף את ההמונים
ללימוד הקבלה. תורות שהיו ידועות במשך זמן רב ליחיד
סגולה בלבד נפתחות עתה לגדול ולקטן.

הפצת תורת הסוד השפעה גדולה נודעת לה על תחושת
החיים של יהודי מזרח אירופה. הקבלה נתנה ליהודי חוש
חדש, חוש כלפי האין סוף.

בתפיסתו של המוח האנאליטי העולם הוא מפורד ומפוצל,

מחיצות מפרידות בין מה שידוע ומה שאינו ידוע, בין הנגלה לעין והנסתר ממנה. אבל בתפיסת העיון המיסטי הכל נראה אחד. המוח המיסטי נוטה להחזיק את כל העולם ביחד, לראות את הנראה כשהוא אחוז בבלתי-נראה, לחוש קירבה לאינידוע מבעד לשער הפתוח של הידוע. המקובלים ידעו כי מה שמושג על-ידי החושים אינו אלא קצה זיז-בולט של מה שהוא חבוי במעמקים. כל דבר בעולם הזה אינו אלא המשך למה שהוא טמיר ונעלם מעבר מזה, שלא שזפתהו עין מעולם. הכל מעיד על הנשגב, הנראה אינו פועל אלא מתוך חיבור אל הבלתי נראה. אין לך מעשה הנעשה כאן שאינו מרעיד עולמות אחרים. כל מה שהוא למטה אינו אלא סמל למה שלמעלה. הכל מתקיים על-ידי כוחות השופעים מעולמות גנוזים. עניינים גשמיים משועבדים לעניינים שאין להם גוף ודמות הגוף. אינך יכול לעמוד על מהותם של דברים בזה אלא על-ידי הבנת משמעותם שמעבר מזה — שהרי אין העולם הזה אלא ממשותה של הרוח במצב ביניים של מעבר. הופעת המסתורי נעלמת בחלקה מחמת זאת שאנו חיים מתוך תרדמה. מצב-הכרה נורמלי הוא מצב של עלפון החושים, המקהה את העירנות שלנו לשלימות המציאות ואת תגובתנו לגרויי הרוח. המקובלים בידעם שהאדם מעורב בהיסטוריה העלומה של הקוסמוס משתדלים להקיץ מן התרדמה, לצאת מן האדישות כדי לשוב ולזכות למצב של עירנות ושל נשמה קסומים.

אצל המקובלים נופלות המחיצות שבין הידוע ובין מה שאין ידוע, בין נגלה לבין נסתר, בין המוגבל לבין הבלתי מוגבל, — מחיצות אלו נופלות ומתפוררות. הקרוב והידוע

מפרפר בזרם העמוק של סודות ואיך-סופיות והם חשים בעליל את הים הגדול שהעולם הזה אינו אלא טיפה אחת ממנו.

הזיקה לעולמות נעלמים העמידה את המקובלים במגע מתמיד עם עניינים שהם יסודיים פי-כמה מן העניינים שהם בתחום ההתעניינות של מוח רגיל. הם הוצתו מן הרעיון שלא זאת בלבד שהאדם צריך לאלהים אלא גם שהאלהים זקוק לאדם ופעליו של האדם הם חיוניים לכל העולמות ומשפיעים על מהלך ההתרחשויות הטרינסצדנטי-טיות. דרשני-הקבלה וסופריה הפופולאריים הפיחו בכל אדם הכרה שמעשיו חשובים לאין ערוך. וכל מה שנעשה למעלה בעולמות העליונים תלוי במה שנעשה למטה על ידי האדם. בכל מה שהוא עושה, בכל כוונה טהורה שהוא מכוון, מתערב האדם בעולמות העליונים. כל מצווה היא בבחינת רז. בכוח המחשבה בונה אדם ללא הרף עולמות רוחניים שאין הוא יכול להשיג מהותם כל זמן שהוא שרוי בעולם הזה. אולם מעשיו חשובים לא לעולמות העליונים בלבד אלא גם לעולם הזה. כל יהודי כשר הוא ארכיטקט של עולמות, הוא בבחינת משיח.

לפי הקבלה אין הגאולה מאורע שיבוא כחתף באחרית הימים וכן אין היא תהליך שנוגע לעם ישראל בלבד. גאולה היא בבחינת תהליך נצחי. היא מתרחשת תמיד, כל שעה ושעה. מעשיו הטובים של אדם מערכות הם בדראמה גדולה ששמה גאולה ולא רק עם ישראל זקוק לגאולה אלא כל העולם כולו, כל הקוסמוס זקוק לה. יתר על כן, השכינה עצמה שרויה בגלות. הקדוש ברוך הוא אף הוא צר לו בצרות העולם. עמנו הוא בצרה. השכינה מתכפשת בעפר.

אדם בוכה, השכינה בוכה עמו. צער השכינה המצטערת עם האדם נחקק עמוק עמוק בהכרתם של יהודי מזרח אירופה. תכלית כל המעשים לא היתה להם אלא לתקן את העולם, לרפא את הקוסמוס.

על האדם מוטלת החובה להפריד, ללכד ולגאול את הניצוצות הקדושים הפזורים ומפורדים בחשכות העולם. וזה טעמן של כל המצוות והמעשים הטובים. בידי האדם נתונים המפתחות לאזיקים שהגואל-צדק אסור בהם. אולם היהודי, שעליו מוטל העול לגאול את העולם, אין בידו רק לבנות ; הוא עשוי גם להחריב הרבה. כוחות איתנים ניתנו בידו, ובכוח כוונות יכול הוא לעלות לספירות העליונות. ברוחו עשוי הוא להרקיע שחקים. אך יחד עם זה חלילה לו לאדם שישכח כי רגליו עומדות על הארץ והוא קרוב לקליפות האפלות. יש ויצר הרע הנתון בו ידחפהו דחיפה עצומה, ובמקום להרקיע שחקים יפול האדם לשאול תחתיות.

כל חטא מוליד כוח דימוני, שד מלא חיים ועצמה של רע שכל מלאכתו להגביר את מציאות הרע בעולם להזיק ולהוליך שולל. כמה מחריד לחיות בעולם זה שלנו שכל חללו מרחש באוכלוסיה עצומה של שדים ורוחות רעים שנולדו ממעשים רעים של בני-אדם. כל הסכנות הללו וכל המשטמה הזאת האורבות מכל צד — מי גרם להם אם לא האדם עצמו ?

מעולם לא היתה התחושה של כוחות הרע חזקה ומאויימת כל-כך כמו במאות הי"ז והי"ח במזרח אירופה. כתוצאה מתחושה זו ומתוך הכרה איתנה ביכולתו של אדם להתגבר על כוחות הרע, גייסו היהודים את כל אונם ומאמציהם

כדי להכניע את האויב היושב בחדרי הלב ולגרש את החומרנות הגסה. מתענים הם הפסקות, כל שני וחמישי עורכים גלגול שלג כדי לזכך ולטהר את הנפש. והיצר הרע, הגזלן, רודף אחרי האדם וגרזן חד בידו. זיע קל שלא כהלכה והוא יערוף את ראשך, חלילה. הרגשה זו מביאה הן לידי התפעלות והן לידי עצבות. מרגישים את היופי האין סופי של השמים, את הרזין הקדישין של המצוות, ועם זאת מרגישים בחשכותו של עולם. האדם שפל וחוטא כל כך, והשמים גבוהים ורחוקים כל כך ! ומה יעשה האדם ולא יפול חלילה לשאול תחתיה ?

חסידים

ז, בא רבי ישראל בעל שם טוב, במאה
הי"ח, והוריד להם את השמים לארץ.
הוא ותלמידיו, החסידים, גרשו מרה
שחורה מן הנפש וגילו את האושר

הגדול הצפון בהווית היהודי. הקדוש ברוך הוא אינו בורא
שמים וארץ בלבד, אלא גם "אשר ברא ששון ושמחה".
"ומה שאנו טוענים", אומר ר' אהרון הגדול, "שצריך
שמחה, אין אנו מתכוונים לשמחה של מצווה, שהרי שמחה
של מצווה מדרגה היא, ואין אנו יכולים לדרוש שיהא כל
יהודי בעל מדרגה. אלא שאנו מתכוונים — הלאה העצבות ו
פשוט, יהודי שאינו שמח על שהוא יהודי כפוי טובה הוא

לשמים, סימן שלא ירד לסוף כוונתה של הברכה 'שלא עשני גוי'."

אפילו שמחה המונית פשוטה שרשים יש לה בקודש. הרבה יותר טוב להלחם באישו של הרע על ידי להבות של התלהבות ושמחה מאשר על ידי צומות וסיגופים.

היהדות כאילו נולדה מחדש. ריח של כמה רעננה התחיל נודף מפסוקי תנ"ך ומנהגים נושנים. נוספה מצוות לא תעשה חדשה: "לא תהיה זקן". הבעל-שם טוב עשה אותנו צעירים באלף שנים. יהודים נתאהבו ברבוננו של עולם והרגישו "געגועים לאלהים עד כלות הנפש".

התחילו מרגישים את המתיקות האין סופית שבקיום מצוות הכנסת אורחים, שבעטיפת טלית והנחת תפילין. וכי מה טעם לחיי יהודי אם אין הוא לומד להרגיש תענוגות גן עדן בעולם הזה? מי שאינו טועם טעם גן עדן במצוה שהוא עושה בעולם הזה, לא יטעם טעם גן עדן גם בעולם הבא. התחילו מרגישים חיי עולם בניגון, שבת ועולם הבא נעשו שמות נרדפים.

היתה התרגשות רבה בסטרליסק. החסידים רקדו ברחובות. ר' מנדלי הצדיק מקוסוב הגיע כדי לעשות יום במחיצת גיסו הצדיק מסטרליסק רבי אורי "השרף". גלוי וידוע היה לכל כי שערי שמים נפתחים לפני שני צדיקי עולם אלה. בידי הרבי מקוסוב ניתנו המפתחות להיכל הפרנסה ומי שזכה לקבל ברכתו שוב לא היה צריך לדאוג למחייתו. בידי השרף היו המפתחות להיכל הקדושה. כידוע היו חסידי הצדיק מקוסוב כולם בעלי פרנסה בשופי ומהם אף עשירים ממש ואילו חסידי השרף היו כולם יראי-שמים ועם שהיו עניים מרודים, היו שמחים בחלקם, ששים בעבודת

התורה והתפילה במחיצת רבם הקדוש. שלוש פעמים ביום היו השרף וחסידיו משליכים נפשם מנגד בתפילה שכולה אש-להבה כמסתערים לכבוש עמדות מבוצרות בשמים. כאשר היתה עוברת סערת הקרב הם היו עייפים ותשושים, תמהים ומשתוממים שעדיין הם בחיים חיותם.

האורח הנכבד, הרבי מקוסוב, נזדעזע לראות את תנאי העוני האיומים בהם התגוררו חסידי השרף. הוא אמנם שמע על המחסור השורר בקרבם אבל מה שראו עיניו — גופים צנומים, בגדים מרופטים, — עבר על מה שדימה לעצמו. נתכעס ופנה אל גיסו: "למה אתה מרשה זאת?" "האמן לי, אין זו אשמתי. הם באמת אינם מרגישים מחסור כלל" — הצטדק השרף בענוה.

תשובה זו לא נראתה בעיני הרבי מקוסוב. בשעת לילה מאוחרת, אחרי שנסתיימה החגיגה הנלהבת לכבוד האורח החשוב, הניגונים והרקידות הגיעו לקיצם, הוא הודיע כי כל חסידי השרף יבואו לראותו.

"מה, למשל, משאלת לבכם שאתם רוצים בה ביותר?", הוא שאל אותם. החסידים התביישו ושתקו, המשאלה הקרובה ביותר לליבם היתה כמובן להשיג מדריגות קדושות ולהגיע לכך שיזכו להתפלל ולוא-רק תפילה אחת בלבד כדרך שמתפלל הרבי שלהם. אבל מי איש ויעז להעלות משאלה כזו על דל שפתיו? שמע הרבי מקוסוב שתיקתם והוסיף לשאול: "מה בנוגע לפרנסה בריווח?" השאלה הפתיעה אותם לחלוטין. בוודאי, כך הם חשבו, היה טוב לוא היתה הפרנסה מצוייה בביתם ולא היו צריכים למתנת בשר ודם. הם חשבו על האשה בבית, על נדוניה שצריכים בשביל הבת שהגיעה לפרקה. "שמעו נא", הודיע הרבי מקוסוב, "הריני

מבטיחכם, כי כל משאלה שתתפללו עליה מחר בתפילת שחרית, תתמלא".

היה זה לילה מלא התרגשות. שנתם של החסידים נדדה כשהם משננים לעצמם את רצונם להושיע בפרנסה, שמא יישכח מהם עד הבוקר. היתה זו שעת־כושר שאולי לא תחזור לעולם.

למחרת עם שחר, כאשר נכנס השרף לבית מדרשו שואג כארי "אדון עולם" מיד הצטרפו אליו החסידים. שירתם הרקיעה וקרעה שחקים וכמעט שפרחה נשמתם בדרכה לשמים, הם נגרפו בהתלהבות ואותה כוונה להתפלל על פרנסה ששיננו לעצמם כל הלילה נשתכחה מהם לגמרי, ולא נזכרו בה אלא לאחר שנגמרה התפילה והם התחילו מתאוששים אט אט מתששותם.

יהודים לבשו אצילות עד שחדלו להתיירא מן הגוף. אל תענה אותו ואל תייסרהו, רחמנות עליו על החומר! "ומבשרך אל תתעלם". אפשר לעבוד את השם אפילו בגוף, אפילו ביצר הרע. צריך רק לדעת להפריד את הסיגים מן הזהב. שהרי טעמו של עולם הזה הוא ביכולת לערבב בו משהו מן העולם הבא. בלא אצילות — מלא החומר חשכות. החסידים סבורים היו תמיד שקורטוב עולם הזה שבא לו לאדם אינה המדרגה הגבוהה ביותר שניתן להשיגה. עמדו וטיפחו בעצמם את התאוה לרוחניות, את הכיסופים למעין עולם הבא.

בחיים עלי אדמות יכול אדם לחוש כאחד את העולם הזה והעולם הבא ואוי לו לאדם אם הוא מחליף תענוגות עולם הזה בתענוגים האמתיים וממיר את טל השמים במשמני הארץ.

מספרים על מלמד אחד שהלך ברגל אל רבו. קור גדול היה בחוץ והדרך רחוקה. והנה עבר בדרך גביר העיר במרכבה מהודרת רתומה לארבעה סוסים, ושני סוסים מאחוריה. ראה הגביר את המלמד המשרך דרכו ושק על שכמו, מיד ציווה על הרכב לעצור במרכבה. שאל לו למלמד: "לאן אתה הולך?" סח לו המלמד היכן מחוז חפצו. "יודע אתה, אמר לו הגביר, "עלה על המרכבה ואני אסיעך לשם". השיב המלמד: "מהיכא תיתי". ישב לו במרכבה, כיסה גופו באדרות חמות, ושובב את נפשו. משראהו הגביר בכך, שאל: "אולי תרצה לשתות מעט יי"ש?" שתה המלמד מעט יי"ש, חימם את בני מעיו וקינח בפרוסת עוגה. אחר כך נטל נתח אווז צלוי ושוב כוס יי"ש. בקיצור, טוב ומוטב. פתאום פנה המלמד לגביר ושאל: "הגידה נא לי, בבקשה מכבודך, מהו עולם הזה שלך?" נתן בו הגביר עיני תמיהה. "עיניך הרואות", אמר, "מרכבה וסוסים, מאכלות יקרים אפילו בשעה שאני נמצא בדרך — וכי כל אלה אינם בבחינת עולם הזה לגבי הקבצן?" השיב המלמד: "לא כך חשבתי; כל אלה הרי הם עולם הבא שלך, והיכן עולם הזה?"

מה שאירע בשעת קריעת ים סוף אירע גם כאן. יהודי פשוט התחיל רואה מה שלא ראו למדנים גדולים. ולאמיתו של דבר, האין אנחה ישרה ותמימה, מעט פנימיות, מסירת נפש כחוט השערה — האין אלה שקולים כנגד למדנות הנאחזת בגאווה? כשהלימוד נעשה מטרה לעצמה, מיד הוא נעשה בחינת עבודה זרה. פלפול מופלג עשוי לייבש את מקור הנשמה.

לימוד כזה הרי הוא בעיניו של חסיד גרוע מחטא. וכשהיה

החסיד פותח את הגמרא ללמוד, היה נאנח: "רבנו של
עולם, הצילני נא שלא אהיה בין אותם שנאמר עליהם
(תהלים נ, טז) 'מה לך לספר חוקי'?".

"לאהוב את הרשע"

עשה בלמדן אחד שבא אל הרבי, והוא
איש בשנות העמידה ומימיו לא היה
אצל הרבי. "מה עשית כל ימי חייד?"
שאל הקוצקאי. "למדתי את הש"ס

שלוש פעמים", השיב הלה. "כן", טען הרבי, "אתה למדת
את הש"ס", אבל "מה לימד הש"ס אותך?"
מרוב זהירות בשמירת המצוות עשוי אדם לשכוח לפעמים
את בורא העולם. העיקר הוא להרגיש את הנשמה, הנשמה
שמחיה את האדם, את התורה, את העולם. אין האדם אור
חוזר בלבד, אלא הוא בחינת מעין מתגבר. וכשהוא מתגבר
על הקליפות אורו יזהיר מסוף העולם ועד סופו. הקדוש
ברוך הוא צר בו באדם משהו מעצמיותו שלו.

חשיבות יתירה נודעת במיוחד לעם ישראל שבא לעולם כדי "לקיים את התורה". אלהים הוא אין סוף ואין מחשבה תפיסא ביה כלל, אולם כשיהודי חושב על האין סוף עד שנפשו יוצאת מרוב כיסופים, הוא קורא מנהמת לבו: "הארציגער טאטע, זיסער פאטער" (אבא נלבב, אבא מתוק). מצווים ועומדים אנו לשמוע בקול אבינו שבשמים, אולם באותה מידה מוטלת החובה גם **עליו** לרחם על בניו. כי "נהיה אשר נהיה, אבל יהודים הרי הננו", ורחמיו מרובים עד בלי גבול. "הלואי ויכולתי לאהוב את הצדיק שבישראל, כשם שהקדוש ברוך הוא אוהב את הרשע שבישראל", מתפלל רב אהרן הגדול מקארלין. ועם זאת כשפגעי הגלות מתגברים והולכים ואין סימן לסייעתא דשמיא, פונה רבי לוי יצחק מברדיטשוב לבורא כביכול וקורא לו לדין תורה.

בשנים 1917-1918 בפרוע פרעות בישראל אשר בעיירות פודוליה, היה ידידי החוקר דוד קויגן עוסק בליקוט חומר על המאורעות. הוא הוכה בתמהון כאשר הגיע לעיירה אחת ונודע לו כי בעיירה זו לא פגעו המרצחים כלל. בעיירות אחרות נערכו פרעות כמה וכמה פעמים, ואילו אותה עיירה הנמצאת על דרך החיילות, — עליה פסחו הרשעים. יום אחד פגע ידידי ביהודי מאותה עיירה ותמה לפניו על כך. השיב הלה: "אין כאן תימה. הבטחה יש בידינו. לפני כמה וכמה דורות חי בעירנו צדיק גדול. ויהי היום ואותו צדיק צריך היה לנסוע לעיירה סמוכה בדבר מצוה. אותו יום ערב שבת היה. וכיצד יצא יהודי לדרך בערב שבת? אך הדרך לא היתה רחוקה, ואפשר היה לנסוע ולחזור קודם חצות היום. גמר הצדיק בנפשו ונסע, קיים את המצות ויצא לחזור הביתה. הצליף בעל העגלה בשוטו והסוסים נטלו רגליהם

ורצו. והנה קרה אסון והדרך נעשתה רחוקה יותר ויותר, ובסופו של דבר נכנסה העגלה לעיירה בשעה שנרות שבת כבר היו דולקים בבתי ישראל. יצא הצדיק מכליו ובא בטרוניא כלפי מעלה. היתכן? הכה יעשה לו? לא נתקררה דעתו של אותו צדיק ולא רצה לקדש על היין. מובן ממילא שהדבר עשה רושם גדול בשמים, אבל הצדיק לא הוא אדם שיתפייס על נקלה, עד שהבטיחו לו למעלה כי לעולם לא יפרעו פרעות בישראל שבעירו. לאחר שקיבל הבטחה זו הלך לקבל פני שבת".

מעשה. פעם אחת שבת הבעל שם טוב בכפר אחד קטן והתאכסן שם בפונדק. לפני צאת השבת זימן הפונדקאי כדרכו מימים ימימה את כל היהודים שבכפר כדי לסעוד בחברתם את הסעודה השלישית בשיר ובזמר. "מדוע אתה סועד סעודות השבת האחרות בחברת בני ביתך בלבד ואילו לסעודה שלישית אתה מזמן אנשים רבים", הביע הבעל שם טוב תמיהתו. והפונדקאי השיב: "כך למדתי, כי בשעתו האחרונה, כשאדם הולך למגת צריך שיהיה שם מניין של עשרה אנשים בשעת יציאת הנשמה. עם צאת השבת הרי מסתלקת מאתנו הנשמה היתירה ובדין הוא שנתאסף יחד בשעת הסעודה השלישית ליציאת נשמה זו שלנו".

היו חסידים שחגגו את הפורים בצורה שונה אבל בכוונה ותוכן דומים לאלה של יום-הכיפורים. כל יום מימות השנה היה להם יום הקדוש. בכל יום ירדו לטבול במקווה — וכי היאך אפשר להתעסק במצווה קדושה בלי להטהר תחילה?

ל"ו צדיקים

הווה עבר כאן על גדותיו. החיים היו לעילא מחיים. החיים התפשטו התפשטות כלפי מעלה ולא התפשטות לרוחב. הם חיו את חייהם עם

הגדולים מן הימים משכבר, לא רק בשעת סיפורי מעשיות אלא גם ברגשות ובחלומות. כל יהודי הרגיש מין קירבה לרבי עקיבא ולרשב"א. יהודים למדו גמרא וראו במו עיניהם את אביו ורבא. לברית מילה בא אליהו הנביא, ולסוכה באו האושפיזין אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן דוד ויוסף. בחיים וורטיקאליים כאלה אין ההיסטוריה נפסקת לעולם. בין יהודים כאלה חיים ל"ו צדיקים.

בסביבה כזו מוכנים הבריות בכל עת ובכל שעה לקבל פני גואל צדק. אילו קם ישעיהו הנביא מקברו ונכנס אצל יהודי ביום חול פשוט, ודאי שהיו מבינים זה לזה.

קוריץ, קארלין, ברסלב, לובאוויץ, גור, לובלין ומאות עיירות אחרות נעשו בחינת ספרים קדושים. כל מקום יש לו משלו תוכן ופרצוף ודרך ביהדות. כשיהודי מבטא את השם מיזבז או ברדיצ'ב דומה עליו כאילו ביטא שם קדוש. זוהר גדול בוקע ממעשים פשוטים.

"למה אתה נוסע אל הרבי?" שאלו לאחד גאון שהיה מושך דרכו ימים על ימים כדי לבוא אל הרבי.

"כדי לראות איך הוא קושר את אנפילאותיו ואיך הוא מתירן".

חסידים היו מתאספים יחד ומספרים זה לזה כיצד פתח הרבי את הדלת, כיצד הוא טועם ממאכלו בשבתו אל השולחן — מעשים פשוטים והם מלאים פלאי פלאים.

וכי מי מדבר על אמונה? כלום אפשר שלא להרגיש כי יש אלוהים בעולם? כלום אפשר שלא לראות כי מלוא כל הארץ כבודו? לדרוש מיהודים אלה שיקיימו תרי"ג מצוות היה בבחינת דרישה בנאלית ומיותרת. לחיות על פי שולחן ערוך הרי זה כמעט דרך הטבע. אולם היהודים ביקשו יותר, רצו לעלות לעילא ולעילא. הזקן מסלובודקא אמר: "אילו ידעתי שאהיה כמות שהנני הייתי עושה מעשה בנפשי, ואילולא קויתי להיות כמו הגאון מוילנא לא הייתי גם מה שהנני". כמיהה זאת לעלות מעלה מעלה יצרה בהם כוחות על־אנושיים כמעט. יודע כל אדם יופי מה הוא; כל אדם עשוי לתפוס את היופי בחושיו. אולם החידוש במזרח־אירופה היה שקדושה — הגדול מכל הערכים —

נעשתה מוחשית וממשית כל כך עד שאפשר היה להרגיש בה כדרך שאפשר להרגיש ביופי.

יש וחיו חייהם מתוך שפלות ודלות. מבחוץ נתנו גוום למענים ולוחצים, אולם בפנימיותו נשא כל יהודי צערו של עולם ואת חזון-הגאולה לכל האנשים, לכל הבריות. היו יהודים שכאב הדורות וצער ימיהם לא מש מקרב לבם, אולם הצער לא השבית מעולם את רגש היום-טוב שבהם. שהרי אין האדם שרוי לבדו בעולם. דבר כגון יאוש אינו בנמצא כלל, אומר רבי נחמן. "אל תפחד, בני, אלוהים עמך, בך, מעליך ומסביבך. אפילו בשאול תחתית אפשר להתקרב להשם יתברך". המלה "רע" אינה עולה על שפתותיהם. הצרות אינן מפחידות אותם. שהרי "הכל אתם יכולים ליטול ממני, את הכר שלמראשותי, את ביתי, אך את האלוהים אי אתם יכולים להוציא מלבי".

הם לא נתפעלו ממופתים, ואחד מהם שהיה בעל רוח הקודש לא היה בבחינת יקר-המציאות. הימים שלהם לא היו עוד קטנים בעיניהם מן הימים שעברו. הם לא סברו שאין הם אלא אפיגונים. אדרבא, היו חסידים שהאמינו כי בימיהם נקל יותר להגיע לידי רוח הקודש מאשר בימי התנאים, כי יש שני מעינות שמהם מפכה רוח הקודש: בית המקדש וגאולה שלימה. והם הרי קרובים הם לגאולה יותר מן התנאים שהיו בזמן שבית המקדש היה קיים. אורו של משיח מפציע והולך, ומה פלא, איפוא, שצדיקים שבימינו הרגישו שאורו של משיח זורח עליהם? "רק עיוורים לא יראו את אורו של המשיח" אמר רבי פנחס מקוריץ. על כן דיבר ברגש של רחמנות על רבי אברהם אבן עזרא שתקופתו היתה רחוקה ממעין הנבואה, כלומר גם

מתקופת בית המקדש וגם מן האור של ימות המשיח. לפיכך פיכח היה כל כך, ולפיכך נבצר ממנו להעריך כראוי את העמקות הצפונה בפיוטים של רבי אלעזר הקליר. בימיהביניים נתגלעה מחלוקת בשאלה אם אדם עומד למעלה ממלאך. רב סעדיה גאון אמר הן, ואבן עזרא אמר לאו. בתקופת יהודי-מזרח-אירופה לית מאן דפליג שהאדם עומד למעלה מן המלאך. שהרי מלאך אינו יודע מסירות-נפש מה היא. אין הוא חייב להתגבר על מכשולים. כל הטוב שהוא עושה, בעל כרחו יעשה. על כן נמצא מלאך עומד במקום אחד, על אותה מדרגה שבה נוצר. אבל האדם הוא בבחינת הולך: עולה ויורד. אין הוא יכול לעמוד במקום אחד. יתר על כן, האדם אינו נזר הבריאה בלבד אלא אפשר שיעשה גם שותף לקדוש ברוך הוא במעשי בראשית. חסידים יודעים שהם נושאים באחריות כלפי השם, שעולמות שלימים מצפים להם שיתנו להם תיקון. לא רק אנו זקוקים לשמים, אלא השמים זקוקים לנו. קהילות ישראל הקטנות אשר במזרח אירופה היו כספר-תורה פתוח לעיני האין-סוף, כל כך קרובים היו בתי-מדרשות שלנו להר סיני! בבתי מדרשות בנויים עץ שעמדו עצומי-עינים בין כנסיות וקסרקטין, כבשעת קריאת שמע, היו יהודים מזככים את צלם האלקים שלהם ומטהרים את הנשמה שנתן בהם הבורא. קם ונוצר בהם עולם-אין-קץ של פנימיות: ליד התורה שבכתב והתורה שבעל פה נוצרה תורה שבלב. גם יהודים פשוטים יודעים, כאמנים, למלא שעות חולין ביופי של מסתורין. אין הם כותבים שירים, הם עצמם בחינת שירים הם. שעה שיהודים עומדים מוכנים לקבל את הנשמה היתירה ומתאהבים

מחדש בשכינה, ופרק הזוהר המספר על "רזא דשבת" מתרונן מתוך לבם, — כלום יש לך שירה מלאת דבקות ויופי כזו? מלאי רוחניות היו חיהם. אפילו שיחת חולין שלהם ריח בשמים נדף הימנה. חסרים היו על פי רוב זוהר חיצוני, אולם האור הגנוז ההל בהם. החכמים שבהם העדיפו לייצג את מה שהם אומרים מאשר לומר מה שהם מייצגים.

במימד הרוחני עומדת ההתמעטות העצמית במדריגה גבוהה יותר מאשר הישגים שבלימוד וידיעה. רבי יצחק מאיר אלתר מגור, החידושי הרי"מ, גאון דורו בכל ארץ פולין, הביא לרבו רבי מנדל מקאצק כתב־יד של חיבור תורני גדול על שולחן ערוך "חושן משפט". עברו שבועות אחדים והרבי מקאצק שלח לקרוא למחבר. "קראתי את כתב־היד", אמר, "כולו כפתור ופרח ומלא גאונות. כאשר יודפס לא יהיה כבר צורך בכל המפרשים הידועים של חושן משפט שלמדו אותם במשך דורות. צר לי על עגמת נפש של אותם מפרשים קדושים". היה זה בליל חורף, האש בערה באח. רבי יצחק נטל את כתב־היד מן השולחן והשליכו לתוך להבת־האש.

"נצור לשוני מרע"

א על פי מקרה ביטלו היהודים במזרח
אירופה השכלה חילונית. נתיצבו כנגד
הזרם שביקש להציף את ד' האמות
של יהדות. הם לא זלזלו במדע, אולם
האמינו שמעט אצילות חשובה פי אלף מכל לימודי החול,
שהתפילה "אלהי נצור לשוני מרע", שאנו אומרים אותה
שלוש פעמים ביום חשובה יותר מלימודי פיסיקה, שאמירת
תהילים בכוונה נותנת בלבם של אדם רחמנות יותר מאשר
לימודי ההיסטוריה הרומית.
הם לא נתנו אמון יתר בעולם החילוני. הם האמינו שאין
העולם עומד על בתי נכאת אלא על בתי כנסיות ובתי

מדרשות. בית המדרש היה חשוב בעיניהם לא משום שהעולם זקוק לו, אלא העולם נעשה חשוב משום שבית המדרש קיים בו. חיים ללא תורה וללא מצוות היו בעיניהם חיי תוהו ובוהו, אדם ללא תורה ומצוות היה בעיניהם בבחינת חית שדה, והביטו עליו ברגש של מורא. ידוע ידעו שהעולם מלא נסיונות וסכנות, יש בו קנאת קין והבל, והוא מלא רשעות של בני סדום ושיטנה של עשיו, אולם הם ידעו שיש בו גם מרחמיו של אברהם אבינו ומעדנתה של רחל אמנו.

רדופים ולחוצים נשאו במעמקי לבבם רגש של ביטול כלפי "העולם" עם שלטונו וזהירו, עם שאונו והתפארתו. יהודים שעורכים לילה לילה תיקון חצות וביום הם מתרוצצים וקופת בצלים תלויה להם על זרועם, — יהודים כאלה אינם מתפעלים בהתקלס בהם הרשע. הם ידעו את העולם, ולא עשאוהו עבודה זרה; הקידמה לא הולכה אותם שולל. קסמה של המאה העשרים לא סימא את עיניהם. ידעו ידעו שיהודים נתונים בגולה, והעולם עדיין לא נגאל. פניהם היו נטויות כלפי הרוחני ולפיכך יכלו לנהוג שויון נפש כלפי החיצוניות. כלפי חוץ יכול יהודי שיהיה קבצן חלכה, ואילו בלבו הרגיש כי מקורב למלכות הוא. השכינה משתתפת בצערו ושמחה בשמחתו. כבני מלכים היו בעיניהם, בני מלך מלכי המלכים. הגבורה הפנימית, החירות שבלב של יהודים עטופי טלית ותפילין, — רק מי שטעם טעמן הוא יבין להן.

יש ספרות יפה וישנן משנות פילוסופיות עמוקות יותר מאותן שנוצרו בקרב יהודי מזרח-אירופה. אולם בפניהם לא כבה מעולם אורו של צלם האלקים. היו יהודים שאמרו

כי עדיין הם זכורים שעה שנשמותיהם עמדו במעמד הר סיני, והם לא פסקו מעולם מלהכריז "נעשה ונשמע" מעומק הנפש ובתום לבב. ואברכים נלהבים היו פורצים לצאת לחוצות העיר ולקרוא בקול רם: "אין עוד מלבדו".

כלום היתה תקופה בישראל במשך אלפיים השנה האחרונות שהאירה יותר מזו? כלום יפים יותר היו החיים בצפת או בוורמזיה, בקורדובה או בפומבדיתא?

חסידות ושמירת שבת היו בישראל מאז ומעולם. החידוש במזרח אירופה היה בזה שהוסיפו משהו מן השבת על ימות החול. הם טעמו טעם חיי עולם בחיי שעה. בסביבה שכזאת לא קשה היה לקיים את הנשמה היתירה. לא בתי כנסיות לתפארת בנו, אלא בנו גשרים מן הלב אל האלוהים. לא היו להם לא אופירות יפות ולא קונצרטים, אלא ערכו סעודה שלישית, ואין מוסיקה אצילה עד כדי להביע בה את רגשת הלב בשעת סעודה זו.

מעשה בבעל שם טוב הקדוש וחבריא שלו שבאו פעם אחת לברדיצ'ב לראות את פני ר' ליבר בביתו. אותו יום יריד היה, הלכו הבעל שם וחבריא שלו לשוק וראו והנה עומד ר' ליבר ומסיח עם אכר אחד. "יודעים אתם אכר זה מי הוא?" שאל הבעש"ט את תלמידיו. "אליהו הנביא הוא". נתפעלו התלמידים התפעלות עצומה, והבעש"ט הוסיף ואמר: "לא ר' ליבר הוא שיש לו גילוי אליהו, אלא אליהו הוא שיש לו גילוי ר' ליבר".

ואפשר ומעשה זה מבטא על צד הטוב ביותר את שאירע באותה תקופה. בזמנו של משה רבנו היה לישראל גילוי שכינה, בזמנו של הבעש"ט היה לשכינה גילוי ישראל. לפתע

פתאום נתגלתה קדושה בחיי ישראל שנצטברה במשך דורות רבים. סוף כל סוף חשוב ה"נעשה ונשמע" כ"אנכי ה' אלקיך", ו"מי כעמך ישראל גוי אחד" חשוב כ"ה' אחד". מי האמין לשמועתנו: מסתכלים ביהודים ורואים פני שכינה!

כששרף נבוכדנצר את בית המקדש והחריב את ירושלים לא שכחו אבות אבותינו את מעמד הר סיני ואת דברי הנביאים. כיום הזה יודע העולם כי מה שנתרחש בארץ-ישראל היה היסטוריה קדושה, ושבעים אומות יונקות ממנה. יום יבוא ויתגלה האור הגנוז של התקופה המזרח-אירופית. אותה תקופה היתה בחינת שיר השירים של ההיסטוריה היהודית במשך אלפיים השנים האחרונות, אם תקופות אחרות קודש היו, הרי שאותה תקופה היתה קודש קדשים.

הסיפור שלא סופר

דאי, גם' צללים היו בהם בחיי היהודים של מזרח אירופה: חד-צדדיות בהשכלה, נימוסין של רישול, עניות בדרך הביטוי. בשל עניות שלהם, בשל

המלחמה המרה על פת לחם, מחמת רדיפות וגזירות קשות, אימת פריצים שיכורים, שנאת בעלי גאווה חדשים שבעיר, בעיטות מגפים של שוטרים, הסתת דימגוגים פוליטיים — בשל כל אלה יש ונקרע חבל המשמעת. נוסף על כך היתה הדחקות הנוראה, המצוקה האיומה, מחרישה את הדרישות ואת התביעות של האנטוזיאזם הדתי. דרך החסידות של יהודי אשכנז היתה לעתים נעלה מדי לגבי

בשר ודם פשוט. ויש שהתחילו מדמים כי מה שאסור — אסור, ומה שמותר — אסור גם הוא.

לא כל יהודי יכול היה להקדיש כל חייו לתורה ולעבודת הבורא. לא כל הזקנים שלהם פניהם היו כפני הנביאים. היו ביניהם לא חסידים ומקובלים בלבד, אלא גם "בעלי טקסה", נקוטאים ו"שמנדיקעס". אבל אף בביצות עייר־תיהם נמנמו פקעי ניצנים אבודים, ואף בחשכה נוצצו ניצוצות שחיכו לתיקון.

יראת כבוד לפני הרוח לא פסקה בישראל מעולם. מוכיחים מטיפי מוסר לא חסרו מעולם. מוכיחים היו מגלים לעיני־כל את העוול שנעשה בחדרי־חדרים, ושפכו אש וגפרית על היושבים ראשונה במעלה ואינם דואגים ליושר. המהמים נתפרסמו בעולם. קבצנים וארחי־פרחי נשאו אתם את המידות הרעות ברחבי העולם. ואילו מסירת נפש חרישית, מתן בסתר ופנימיות של תמימים, אותם שקיבלו באהבה את עניותם ולא התרוצצו בעולם לחפש עושר, — הללו נשארו כמובן בביתם.

נקל יותר להעריך את היופי העתיק של החיים היהודיים משכבר הימים מאשר את הרוחניות המהפכנית של היהודים בעת החדשה. יהודים משכבר הזניחו על פי רוב את העולם הזה לטובת העולם הבא. בין העולם ובין האדם נצב האלוהים. אולם בינתיים באו גזירות, פרעות ורציחות ומטמטו את הקרקע שמתחת לרגליים. שוב לא היתה לא פרנסה ולא מנוחה.

המוני העמים הסלאוויים שבתוכם ישבו היהודים היו נשלטים על־ידי "פריצים" מרוצים מעצמם ובקושי הראו סימני התעוררות לנוכח המהפכה התעשייתית שגרפה את

הארצות הצפוניות במאה הי"ט. בעלי האחוזות, הפקידים והאיכרים כאחד היו משוללי יוזמה כלשהי להתמודד עם האתגרים של התמורות המזעזעות. האדם הממוצע ביכר להיות כשכיר על חשבון המדינה או העיר ולא להיסחף לסיכונים של סחר חופשי. כתוצאה מאי ניצול המחצבים הטבעיים שבארצות ואי החלפת שיטות חקלאות ומסחר מיושנות בחדשות, חיו העמים הללו במסכנות ועוני. ההתרוששות הגוברת והולכת הטביעה חותמה בעיקר על האוכלוסיה היהודית, שעסקה במידה מעטה בלבד בחקלאות ובמידה רבה פיקמה במלאכה ומסחר שמחוסר הון ומחמת לחץ שיטתי של השלטונות כמעט ולא היו להם סיכויים להצלחה של ממש. היהודים היו חלוצים בבנוי ערים ובפיתוח תעשיות חשובות, אך לעומתם ניצבה שיטה מתוכננת היטב של הגבלות ומכשולים. הנוער היהודי, חסר-מנוחה, עירני ומסתגל, צמא לתמורות הדינאמיות המתחוללות סביבו, התחיל בחיפוש דרכים לצאת מן הסמטאות הצרות והחשוכות. שבתוכן לא ראה כל תקווה לשיפור ולשינוי המצב.

קמו אנשים צעירים ורעיונות חדשים להם. אין הם רוצים עוד לקבל יסורים באהבה. רוצים הם לבנות את חייהם על קרקע משלהם. אין הם רוצים עוד לחיות בניסים. נפשם לחירות, לטבעיות שבחיים. אין הם רוצים לחיות חיי רוח על חשבון העבר, אין הם רוצים להתפרנס מן הירושה, רוצים הם להתחיל מחדש.

מן המערב נשבה רוח ההשכלה כשבכנפיה הבשורה האופ-טימית לשוויון כל העמים והביאה זיק של תקווה לקהילות ישראל.

הרומנטיות של משוררים ותלמידי־חכמים השואפים להביא לתחיית הלשון העברית באה בעת ובעונה אחת עם הפעילות הבתר־מנדלסונית להארה רציונאלית ולחקר היסטורי של חיי היהדות ותורתה.

וכך קמו ההשכלה, התנועה הסוציאליסטית היהודית, הציונות והחלוציות, כמה קידוש השם, כמה מסירות נפש ואהבת ישראל טבועים ביהודים המודרניים וברצונם לסבול כדי לעזור לאחרים! הפרישות הקנאית של יהודים יראי שמים עברה לבניהם החופשיים ולנכדיהם. התלהבות וגעגועים של חסידים, עקשנות סגפנית של מקובלים, הגיון־ברזל של לומדים, מצאו גלגולם בנושאי התנועות היהודיות המודרניות. הם הכניסו מידת חסידות באמונתם באידיאלים החדשים. הם ראו בהשכלה "בת שמים", בשפה העברית מקדש מעט, ובשפת האם את תוכן היהדות.

לבם היה מלא אמונה באירופה והם היו חדורים יראת הכבוד ל"מאה ה־20". תשוקתם הלוהטת היתה לזכות בהשכלה; זה היה חלום האושר. מן הזיווג תורה וישראל קיבלו רק את ישראל. אפילו אותם שנתרחקו ממסורת, אפילו אותם שקנאותם המהפכנית הביאה אותם לידי אנטיטיזיה, לא פרשו מן העם ככיתות הדתיות בימי קדם, אלא נשארו בתוך העם. התשוקה העצומה לגאולה הוסיפה וקיננה בהם. סיטרא אחרא של התבוללות יש לה כוח מושך עצום. אולם יהודים שלא נכנעו, שלא ברחו מן העניות היהודית, שהפקירו ברק הצלחה ונוחיות כדי למצוא תיקון לעמם, שעזבו ספרי מוסר וספסלי אוניברסיטאות והלכו לחרוש ולייבש ביצות בארץ־ישראל, — הללו היו בבחינת יין ישן בקנקן חדש.

יהודי-מזרח-אירופה המודרניים, להוציא כמה יוצאים מן הכלל, לא זו בלבד שדחו את ההתבוללות אלא גם נלחמו בה. חרדים כחופשים נלחמו לכבוד היהודי, לקיום חופשי. משתדלים להבטיח את זכויות הציבור ולא רק את זכויות היחיד. רצון קולקטיבי מתגלה בהם למען תכלית קולקטיבית. במהירות הבזק זקפו את קומתם ולמדו שבע חכמות, והעבירו אל שדה המדע את כשרונותיהם שטופחו דורות על דורות, כשרונות של "לומדות" דיאלקטית מופשטת. התלהבות חסידית של הנשמה מצאה לה תיקון בעמקות אצילה של וירטואוז בנגינה. שלושת אלפי שנים של היסטוריה לא הוגיעו אותם, כוח חיים גדול טמון בהם והוא דוחף אותם פעמים לאנטיתזה כנגד המסורת המונומנטאלית.

במבוכה הרוחנית שבמאה האחרונה העלימו רבים מאתנו את עיניהם מן היופי-לאין-ערך שהיה חופף על ביתנו הישן והדל. גזרנו גזירה שווה בין אבותינו וזקנינו, מלמדינו ורבינו, לבין אינטלגנטים רוסיים או גרמנים. דיברנו דברים בשם המאה העשרים. מדדנו את ברדיצ'ב כנגד פריז, את גור כנגד היידלברג. אורות הכרך הכו אותנו בסנוורים עד שאבדה לנו הראייה הפנימית. החזונים המזהירים שזרחו במשך דורות מתוך האורים הזעירים, כבו גם כבו בעיני רבים מאתנו. סבורים היינו שווילנא ווולז'ין בטלים ומבוטלים כנגד ברלין ופריז. הפקרנו את מעינות הנשמה היתירה והחלפנו סעודה שלישית בבנקטים, השתפכות הנפש בדברי חידודין, אמונה בליצנות וי על-חטא שחטאנו בזלזול הורים ומורים.

בשנים האחרונות התחילו נכספים בתוכנו לזיווג של התמול

והיום. האנטייתיזה של ההשכלה והתשוקה לארציות התחילה מעט-מעט עוברת לסינתיזה. מעט-מעט נתגלו הן היופי הפנימי שבחיים הישנים, והן הריקנות שבציביליזציה החילונית. אולם הזמן היה קצר מדי והכוח רפה מדי. בהירות ואחדות חסרנו לא רק בעניינים רוחניים אלא גם בעניינים פוליטיים. כאשר העמדנו מול עולם של שואה ואדישות, התברר כי חזונות טיפוחינו הם ללא חוסן. בקנאתנו לתמורה, בתשוקתנו לקידמה, לעגנו להזיות עד שאיבדנו את כושרנו להאמין. במו ידינו סייענו לכבות את האש שהדליקו אבותינו. המרנו קדושה בנוחיות, נאמנות בהצלחה, דעת בידע, תפילה בנאומים, מסורת באופנה.

בספרי לימוד עברית לילדים מלפני חמשים שנה, היה סיפור-מעשה בילד שכחן שכל בוקר מצא עצמו בצרה כשאינו זוכר היכן הניח את ספריו ובגדיו לפני לכתו לישון בלילה. ערב אחד מצא פתרון לצרתו, ישב ורשם על דף נייר: "החליפה היא על הכסא, הכובע בארון, הספרים על שולחן-הכתיבה, הנעלים מתחת לכסא ואני הריני במיטה". בבוקר התחיל אוסף את חפציו ככתוב ברשימה, את הכל מצא במקומו, אך כשהגיע לשורה האחרונה ברשימה התחיל מחפש את עצמו במיטה — לשוא.

עולם אבד ונעלם. כל ששרד ממנו הוא מקדש ספון במלכות הרוח, אנו בני-דור זה עדיין מחזיקים במפתחותיו. אם לא נזכרנו, אם לא נפתח את מנעוליו תשאר קדושת הדורות רזו של אלהים לבדו. אנו בני דור זה עדיין מחזיקים במפתחות — מפתחות למקדש שהוא גם מקלט לנשמותינו התועות. אם נשמיט מידינו את המפתחות ונקטה נפשנו. לעת הזאת, אנו, החיים בזאת, הננו "כל בית ישראל".

היעודים אשר לקראתם הלכו האבות והנביאים והמשיכו בדרכם בניהם ובני בניהם — הוטלו עתה עלינו. העמדנו בפני ברירה להיות יהודים אחרונים או מוסרי גחלת העבר לדורות יבואו. אנו, או שנמעול במורשת הדורות, או שנמשיך לטווחה ונעשירנה.

היהדות היא כיום הדת הפחות ידועה. שגב אמונתה הנדיר הסתגל כה תדירות לתמורות חולפות של דיעות משתנות עד שמה שנשאר ממנה נראה שטחי וחסר־שחר. מעטים בלבד עדיין חשים בניגונה הנעלם המחלחל בנבכים בכוסף הנצחי.

אין לאנושות ברירה בין אמונה ונויטראליות. חוסר אמונה אינו סס־מרדים — אלא רעל. האנרגיה שלנו היא עצומה מדי משנוכל לחיות חיים של אדישות. אנו מוכרחים שיהיה לנו תמיד יעד שאין לו סוף כדי לכוון כנגדו את כוחותינו העצומים אם רוצים אנו שנשמותנו לא ילקו בטירוף. ברירה אחת בפנינו היא: או להיות שליחי הקדושה או להיות עבדי הרע. להיות יהודי פירושו לשמור על הנשמה, בטהרתה, ולפתוח בה מעיינות־ההום של כיסופים כדי שלא יהא הבורא מתבייש ביציר כפיו. אין היהדות סגולה אחת בנשמה, אלא כליל חיי הרוח. הנשמה ניתנת בנו בלידתנו; את הרוח שומה עלינו לרכוש לעצמנו.

היהדות היא נתיבה לאלהים בישימון הנשייה. בהיותנו מה שהננו, יהודים; בכווננו את ערגתנו שלנו לבדידותה של הקדושה בעולם, נהיה עזר לאנושות, יותר מאשר בכל שרות אחר שאנו יכולים לשרתה.

אנחנו יהודים כשם שאנחנו בני־אדם. האלטרנטיבה לקיומנו כיהודים היא איבוד רוחנו לדעת, היעלמות ולא

שנוי דמות. ליהדות יש בני־ברית, שותפים — תחליפים אין לה. היא אינה שפחה המשרתת את הציביליזציה, אלא אבן־פינה שלה.

אין אנו חיים בחלל ריק. אין אנו סובלים לעולם מן הפחד שנהיה משוטטים בריקנות של הזמן. אנו בעלים לעבר לפיכך אין לנו פחד מפני הבאות. אנו זוכרים מאין באנו. ניתנו לנו הכרה להיות מעוגנים בהיסטוריה שהיא למעלה מאינטרסים ומתפארת של שושלות או אימפריות מסויי־מות. אנחנו נקראים ואין אנו יכולים להתעלם מן הקול הקורא להיות מכוונים תמיד את שעון ההיסטוריה. לימדו אותנו לחוש את סבכי החיים בהם מעורבים זה בזה היומיומי והנשגב. אין קץ לחווייתנו את העומק ואת כובד הראש של הרוממות המסוכנת ושל האצילות הקדושה של חיי אדם. יש והניצנים נרמסים באיבם, אך אנו נשארים קיימים ועומדים מכוח האמונה הבוקעת מתחת לשרשים שלנו.

חיינו רצופים תלאות, אך לעולם אינם חסרי משמעות. תחושת הבל ואפסיות אין לה מקום בנשמתנו. הווייתנו אינה לשוא. יש רצינות אלוהית לחיינו. תפארת חיי אדם היא בכך שיש בהם יותר מאשר חיי יחיד לעצמו. חטאו הכבד ביותר של אדם מישראל, הוא כשהוא שוכח מי הוא.

אנחנו הערבון שערב הבורא להיסטוריה האנושית. אנחנו שחרה וערבה. האתגר והמבחן. מה מוזר להיות יהודי ולתעות בדרך רבת החתחתים אליה נשלחנו על־ידי אלהים. העלו אותנו כעולת נחות למזבח, אף שמונו ללעג וקלס, אבל עוד רבות מאלה נכוונו לנו בגורלנו. אנו נושאים את

זהב האלהים בנשמתנו לחשל הימנו את השערים למלכותו. אפשר שעדיין מלכותו רחוקה מלבוא, אך התפקיד הוא פשוט : לשמור על חלקנו בה' על אף הסכנה והבוז. מלחמה לנו בוולגארי, בגלוריפיקציה של האבסורד, מלחמה שאינה יודעת רגיעה, מלחמה אוניברסלית. נאמנים לנוכחות האינסוף במעשים שבכל יום יש בנו היכולת להוכיח כי האדם הוא יותר מאדם בלבד, שבעשיתו את המושג לו הוא עשוי לתפוס את הבלתי מושג, לנגוע באינסוף.

תושלב"ע